

**Magyar igék kötőképeségéről (valenciájáról)
nem tisztán tesnière-i keretben**

Jelige: manulok

TARTALOMJEGYZÉK

1. A nyelvi „atomok” vegyértéke: a valencia	3
2. Az igei régens és bővítményei	6
3. Az igeek vonzatkötő képességéről	8
4. Az <i>ad</i> ige vonzatkötő képességéről	10
5. Empirikus kutatás nonszensz szavakkal	18
6. Az <i>ad</i> ige vizsgált vonzatstruktúrái	20
6.1. <i>ad</i> ₁ (= valenciakonstrukció): <i>A kereg halimpót ad a zsulának</i>	25
6.2. <i>ad</i> ₂ : <i>A pintyi kamajdost ad a dangírra</i>	26
6.3. <i>ad</i> ₃ : <i>A guzus hondolát ad a kömbölhöz</i>	28
6.4. <i>ad</i> ₄ : <i>A fertaló setymeget ad a vényércről</i>	29
7. A valenciakonstrukció tárgyi pozíciójának tipikus szemantikai kategóriái a nem tipikus vonzatstruktúrákra vetítve	31
8. Összegzés	33
Szakirodalom	36
Korpuszalapú adatbázisok	39
Rövidítésjegyzék	39

1. A nyelvi „atomok” vegyértéke: a valencia

A *valencia* terminus (legalább) kettős szaktudományi beágyazottságú, egyrészt ’vegyérték’, másrészt ’vonzatszerkezet, vonzati kapcsolat’ (Bakos 2006: 815) jelentésben él. A kémiai terminológiából ismeretes vegyérték ’egy 0-tól 8-ig terjedő szám, amely kifejezi valamely elemnek azt a tulajdonságát, hogy egy atomja hány hidrogénatomot tud lekötni vagy vegyületeiben helyettesíteni’ (ÉKsz.²). Lucien Tesnière (1893–1954) az 1959-ben megjelent *Éléments de syntaxe structurale* című posztumusz opuszában¹ a *valence* terminussal már nem az atomok, hanem az igeik kötőképességét mérte: „az ige olyan, mint egy horgas atom (atomé crochu), amelynek több-kevesebb horga van, aszerint, hogy hány elemmel kapcsolódhatik” (Károly 1963: 170). Míg az atomok valenciaszáma egy 0–8-ig terjedő skálán határozható meg, a régensek kötőértéke nem lehet több négynél, ugyanis „háromnál több vonzattal álló szó (régens) a természetes nyelvek többségében már ritkaságszámba megy, s négynél több vonzatot kívánó régenssel nem is találkozhatunk” (MGr. 2000: 359). A kémiai és a nyelvtudományi (elsősorban tesnière-i értelemben vett) valencia közötti kontrasztot a szereplők mibenléte (atomok helyett [igei] régensek, hidrogénatomok helyett vonzatok), valamint a kötőképesség értékét feltüntető skála kiterjedtsége adja. Tesnière szerint a szintagmaalkotás egyszerű vegyészet, a szintagma pedig különféle elemekből álló vegyület, s bár elsőre (talán) távoli képzettársításnak tűnhet, az *Alfred beszél* szintagma és a *konyhasó* vegyület között is fellelhető bizonyos fokú analógia: „Egy felszíni, tisztán morfológiai szempontú vizsgálat értelmében az *Alfred beszél* csak két elemből áll, ám egy efféle elemzés során nem szentelünk elegendő figyelmet az igazán lényeges tényezőnek, a szintaktikai kötésnek. A kémiában is hasonló a helyzet: a klór (Cl) és a nátrium (Na) vegyületet alkot, azonban az így létrejövő nátrium-klorid, más néven konyhasó, egy teljesen új anyag, amely eltérő attribútumokkal rendelkezik, mint az összetevői”² (Tesnière 1959: 3 – idézi Paolucci 2008: 95–96 – ha saját fordításról van szó, az eredeti szövegrészeket a lábjegyzetben közlöm).

¹Habár a valenciaelmélet az *Éléments de syntaxe structurale* (1959) megjelenése után válhatott világszerte ismertté, mégsem e munka lehetett az, amelyben Tesnière először alkalmazta a *valence* megnevezést régenskapitalizáló értelemben: „Tesnière speaks about valency already in his *Esquisse*” (Schubert 1987: 26). „Tesnière teóriájának rövid összefoglalása, áttekintése az *Esquisse d’une syntaxe structurale* című 30 oldalas füzetkékben található, amelyet 1953-ban adtak közre” (Swiggers 1994: 209).

²„Saying that a sentence like *Alfred speaks* involves only two elements means analysing it in a superficial way, a purely morphological one, and neglecting the essential element, which is the syntactic bind. In chemistry, we have an analogous phenomenon: the combination of chlorine (Cl) and of sodium (Na) generates a compound, cooking salt or sodium chloride (NaCl), which is a completely different substance and has completely different features from both chlorine and sodium”.

Habár a valenciametafora logikai, illetve nyelvtudományi alkalmazhatóságára Charles S. Peirce Tesnière-nél már jóval korábban, az 1897-es esztendőben felhívta a figyelmet, vö. „the doctrine of valency is established for us in logic” (1897: 171), annyi bizonyos, hogy „ő (Tesnière) volt az első, akinek sikerült a valencia gondolatát grammatikai részelméletté fejlesztenie”³ (Ágel 2000: 32). A korai skolasztikában gyökerező valenciametafora (Ágel 2000: 16–19) nyelvtudományi meghonosodásáról lásd részletesebben Przepiórkowski (2018).

A mondatot mint céltartományt implikáló metaforák a magyar vonzat kutatásban Brassai Sámuel munkássága nyomán váltak ismertté, aki olykor történelmi, társadalmi, máskor csillagászati forrástartományokkal igyekezett szemléletesebbé tenni a szintaktikai kapcsolatrendszert (Imrényi 2011: 7, 2020). Egyes vélekedések szerint „Brassai közismert bolygó-hasonlatát nyugodtan tekinthetjük a Tesnière-féle atom-hasonlat elődjének” (Hegedüs 2018: 58).

Tesnière a mondatot színházi drámához hasonlítja, amelyben az ige a drámai cselekmény, a vonzatok a színészek, míg a díszlet a szabad határozókból épül fel (Károly 1963: 168, Budai 1996–1997: 10, Katona 2010: 73). A színészek a cselekvés végrehajtói, elszenvedői vagy célpontjai, megfeleltethetők a hagyományos grammatikák alanyainak, tárgyainak és részeshatározóinak, szófajilag a főnévi kategóriába sorolhatók (Károly 1963: 168). A színészek között akadnak munkanélküliek vagy szabadok is⁴, amelyek csak időközönként „lépnek fel”: ezek a fakultatív vonzatok (Tesnière 1959: 238).

A valenciaelmélet lényege a verbumok kötőértékének meghatározása: a valenciaszám megmutatja, hogy egy ige egyidejűleg hány vonzat lekötésére képes (vö. MGr. 2000: 358, Budai 1996–1997: 8). Tesnière, aki még csak az igeek valenciáját mérte (Gaál 2006: 70), egy 0–3 terjedő skálát állított fel:

(0) Avalens/alanytalan ige: nem rendelkeznek vonzattal, 0 valenciájúak, pl. *il pleut* 'esik', *il neige* 'havazik', *il vente* 'fúj a szél' (Károly 1963: 170, Tesnière 1959: 239). A 0 valenciájú verbumok különös „színházi élmény”-t nyújtanak: „az avalens igeek esetében, amikor felgördül a függöny, egy olyan szín tárul elénk, amelyben esik az eső vagy a hó, ahol nincsenek színészek” (Tesnière 1959: 239 – idézi Budai 1996–1997: 10). Habár Tesnière az *esik* és a *fúj a szél* példák francia ekvivalenseit az alanytalan igeek közé sorolta, a magyar nyelvben előbbi ún. fakultatív alanyú ige (MGr. 2000: 85), utóbbi pedig szükségszerűen alannyal bővül. A

³ „Er ist nämlich meines Wissens der Erste, der seine Valenztheorie aus einer.”

⁴ „Certaines valences peuvent rester inemployées ou libres.”

magyarban igazi alanytalan mondatnak csak némely meteorológiai előrejelzéseket tartalmazó szekvenciák számítanak pl. *Hajnalodik, Villámlik, Pirkad, Esteledik* (H. Varga 2019b: 99).

(1) Monovalens/intranszitiv igék: csak alanyi vonzatuk van, 1 valenciájúak, pl. *sommeiller* 'szundít', *voyager* 'utazik' (Károly 1963: 170, Tesnière 1959: 240).

(2) Divalens/transzitiv⁵ igék: csak alanyt és tárgyat vesznek magukhoz, 2 valenciájúak, pl. *frapper* 'üt', 'ver' (Károly 1963: 170, Tesnière 1959: 242).

(3) Trivalens (szintén transzitiv) igék: az alanyon és a tárgyon kívül részeshatározó társul hozzájuk, 3 valenciájúak, az 'adás' és a 'mondás' igéi (*dire* 'mond', *donner* 'ad') (Károly 1963: 170, Tesnière 1959: 255). További 'adás'-t és 'mondás'-t jelentő trivalens igék: *ordonner* 'parancsol, elrendel', *rapporter* 'beszámol', *communiquer* 'közöl', *citer* 'idézi', *envoyer* 'küld, dob', *transmettre* 'átad, továbbít', *voler* 'lop' (Tesnière 1959: 256). E három aktánst tartalmazó szerkezetek a legkomplexebbek és a legnehezebben kezelhetők mind a nyelvhasználók, mind a nyelvoktatási folyamatban résztvevők (pl. nyelvoktatók, nyelvtanulók) számára (Tesnière 1959: 256).

(4) Tesnière csak e négy kategória ismertetése után vezette be a „la nouvelle valence” ('új valencia') kategóriát, amellyel rendszere összesen öt ([0–3]+1) eltérő kapcsolóértékkel rendelkező verbum elkülönítésére vált alkalmassá. A negyedik aktánst általában⁶ a kauzatív formáns hívja életre: „minden műveltető ige egy plusz valencia megjelenését idézi elő a nem kauzatív megfelelőkhöz képest”⁷ (Tesnière 1959: 265), pl. két valenciából három:

Bernard (1) *frappe Alfred* (2) 'Bernard megveri Alfredot' (divalens) →

Charles (1) ***fait frapper Alfred*** (2) *par Bernard* (3) 'Charles **megvereti** Alfredot Bernard-ral.' (trivalens) (Tesnière 1959: 266).

„Különböző igék más és más aktánsszámmal rendelkezik(het)nek, ráadásul ugyanazon ige sem rendelkezik mindenkor ugyanannyi aktánssal”⁸ (Tesnière 1959: 106). Nyelvünkben a különböző grammatikai elemek (kiváltképpen képzők és igekötők) módosíthatják egyes igék valenciaszámát. A vonzatkötőképeség-mérés során az egyik legfőbb nehézség a valenciaszám-módosításra alkalmas grammatikai tényezők „nyomon követése”: igen veszélyes kibogozni,

⁵A tranzitivitás fogalma mindig óvatosságra int: a magyar szakirodalom megkülönbözteti a hagyományos értelemben vett tárgyasságot és a *Magyar grammatikában* meghatározott tranzitivitást. Utóbbi teljesüléséhez nem szükséges tárgyragos lexéma, ekképpen a következő szerkezetek igéi is transzitivnak tekintendők: *vigyáz valakire, vélekedik valamiről, alkalmazkodik valamihez, udvarol valakinek* (vö. MGr. 2000: 84–85).

⁶Az új valenciának ún. zéró jelölője is lehet, amennyiben a valenciaszám-módosulást nem egy a szintaktikai szerkezetben testesen megjelenő grammatikai eszköz idézi elő (Tesnière 1959: 271–272).

⁷„tous les verbes causatifs la presence d'une valence de plus que dans les verbes non causatifs correspondants”

⁸„Tous les verbes ne comportent pas le meme nombre d'actants. Bien plus, le meme verbe ne comporte pas toujours le meme nombre d'actants.”

hogy az igekötős, műveltetőképzős **eladat** valenciaszám-módosulását mely grammatikai elem, esetleg elemek idézték elő (az eredeti *ad* igéhez képest). A valenciaszámok pontos meghatározásának komplikáltságára (lehetetlenségére?) a *Magyar grammatikában* (2000) is fény derül. A MGr. szerzői az eredetileg 3 valenciájú igék műveltető képzős formáit, pl. *ad* → *adat*, *mond* → *mondat* – Tesnière-hez hasonlóan – a 4 valenciájú igék közé sorolják (vö. la nouvelle valence), ám a francia nyelvész valenciaelméletétől kissé elrugaszkodva, Keszler a műveltető képzőt nem tartalmazó, ellenben igekötővel módosult, ún. adásvételi tranzakciókat jelentő igéket, pl. *elad*, *megvesz*, *megrendel* is a 4 vegyértékűek közé sorolja (MGr. 2000: 358–359): *valaki* (1) *elad valamit* (2) *valakinek* (3) *valamennyiért* (4). Ezek műveltető képzős formái (*eladat*, *megvetet megrendeltet*) egy plusz valencia megjelenését idézik elő, tehát az 5 valenciával rendelkező csoportba nyernének besorolást: *valaki* (1) *megrendeltet valakivel* (2) *valamit* (3) *valakinek* (4) *valamennyiért* (5). Mindez mintha ellentmondana a *Magyar grammatika* ama tételének, hogy „háromnál több vonzattal álló szó (régens) a természetes nyelvek többségében már ritkaságszámba megy, s négynél több vonzatot kívánó régenssel nem is találkozhatunk” (2000: 359).

2. Az igei régens és bővítményei

Tesnière szövevényesnek tűnő, ám strukturált hálózata a dependens viszonyok gazdag tárháza: a mondat magvát a lexémák közötti függőségi viszony adja, amelyben a főlérendelt elem (régissant) uralkodik az alárendelt tag(ok) (subordonné) felett (vö. Budai 1996–1997: 7). Az alá- és főlérendelt elemekből építkeznek a csomók (noeud), más néven szónyalábok. A csomók olyan szerkezeti egységek, amelyek szükségszerűen egy főlérendelt tagból és egy vagy több – ha tetszik, végtelen számú – alárendelt tagból állnak (vö. Budai 1996–1997: 7, Károly 1963: 168). Az uralkodó tag szófaji besorolása alapján négy szónyalábtípus különíthető el: az igei, a főnévi, a melléknévi és a határozószói (Tesnière 1959: 100, Károly 1963: 168), ám a magyar nyelvben az igenevek is betölthetnek főlérendelt pozíciót, vö. *felvenni a kabátot* (MGr. 2000: 231), *a vázában álló virág* (MGr. 2000: 234), *belenézve fiam bizonyítványába* (MGr. 2000: 242). Nem csak a szintaktikai szerkezetekbe tömörülő lexémák, hanem a csomók között is léteznek „kiváltságosabbak”, amelyek uralmuk alá hajtják „gyengébb” társaikat: a legfelsőbb csomó, a „csomók csomója” (noed des noeuds) vagy a „központi csomó” (noeud central) általában igei (Budai 1996–1997: 8). A verbum két típusú alárendelt taggal (subordonné) rendelkezhet: aktáns (actant) és cirkonsztánsz (circonstant) (Károly 1963: 168, Budai 1996–1997: 8).

2.1. Az aktáns vagy cselekvéshordozó olyan alárendelt tagja az igének, amely részt vesz a cselekvésben⁹ (Tesnière 1959: 666), vonzatként definiálható (Budai 1996–1997: 8, Komlósy: 1992: 308). Tesnière összesen három aktáns jelenlétét feltételezi az ún. „la nouvelle valence”-on, vagyis a kauzatív formáns és a zéró jelölő által életre hívott negyedik cselekvéshordozón kívül:

- szemantikai értelemben az első aktáns az, amelyik véghez viszi a cselekvést, a tradicionális nyelvtanokban alanyként van definiálva¹⁰,
- szemantikai értelemben a második aktáns az, amelyik elszenvedi a cselekvést, a tradicionális nyelvtanokban tárgyként van definiálva,
- szemantikai értelemben a harmadik aktáns az, amelyik előnyt (dativus commodi) vagy hátrányt (dativus incommodi) szerez a cselekvésből, a tradicionális nyelvtanokban ez a dativusi alak (vö. Tesnière 1959: 108).

„Amint azt láttuk, az aktánsok elvben mindig főnevek és az ige közvetlen alárendeltjei”¹¹ (Tesnière 1959: 106). Tény, hogy az igei alaptag vonzata prototipikusan főnév, ám a magyar nyelvben ez nem teljesül mindenkor, hiszen az igék mellett – aszemantikus jelentésű kötött rectumként – olykor infinitivusi alak is feltűnhet: *ráér sétálni, habozik elindulni, tanít zongorázni* (MGr. 2000: 432). Az infinitivus tehát régensként és aktánsként is funkcionálhat.

2.2. A cirkonsztánsz vagy körülményhatározó olyan alárendelt tagja az igének, amely megmutatja a cselekvés körülményeit: az időt, a helyet, a módot stb.¹² (Tesnière 1959: 666), szabad bővítményként definiálható (Budai 1996–1997: 8). Az alábbi példában a verbumhoz három szabad bővítmény (körülményhatározó) járul: *Szerdán* (időhatározó) *a munkahelyen* (helyhatározó) *összevissza* (módhatározó) *beszéltem*. Ahogyan a példa jól illusztrálja, a körülményhatározó általában szabad határozó, ám nyelvünkben akadnak olyan időt, helyet, módot stb. jelölő határozók, amelyek nem körülményhatározóként, hanem vonzatként (= aktánsként) funkcionálnak (vö. MGr. 2000: 426–429):

- időt jelölő határozó mint aktáns/vonzat: *eltart valameddig, kitart valameddig*,
- helyet jelölő határozó mint aktáns/vonzat: *jár valahol, tart valamerre*,

⁹ „subordonnés du verbe qui, à un titre quelconque, participent à l'action”

¹⁰ Tesnière strukturális okokból az alanyt korábbi magas státusától megfosztva a bővítmények közé sorolta (Tesnière 1959: 109, Budai 1996–1997: 9). Ennek az a következménye, hogy az igei kapcsolóértékek (valenciaszámok) meghatározásakor az alany ugyanolyan vonzatnak számít, mint a tárgyi vagy a határozói. Korábban a tudományos párbeszédet az alany és az állítmány kapcsolatára vonatkozó differens teóriák jellemezték, a konszenzusos álláspont kialakítására pedig sokáig nem mutatkozott esély: voltak, akik az alanyt és az állítmányt egyenrangúnak tartották, mások az alany primátusát hirdették (Laczkó 2001).

¹¹ „nous avons vu que les actants sont en principe toujours des substantifs et que ce sont des subordonnés immédiats du verbe”

¹² „subordonnés du verbe qui indiquent les circonstances de l'action: temps, lieu, manière, etc...”

– módot jelölő határozó mint aktáns/vonzat: *jár valahogy, gondolja valahogy* (vö. MGr. 2000: 426–428).

Egykor „a helyhatározók vonzatvoltát (...) vitatták, vagy figyelembe sem vették” (Katona 2010: 85), mára azonban mintha egyetértés alakult volna ki abban, hogy némelyik helyhatározó vonzatnak tekintendő (vö. MGr. 2000: 426), hiszen adott verbumok egyenesen megkövetelik jelenlétüket. A mozgást jelentő (pl. *megy*) és a mozgatást kifejező (pl. *hoz*) igék köztudottan „kedvelik” a helyhatározói vonzatok társaságát, vö. *átmegy valahonnan valahova, hoz valamit valahonnan* (Katona 2010: 85).

3. Az igék vonzatkötő képességéről

Egyes vélekedések, főként az ige primátusát valló függőségi grammatika szerint – az ige sajátos (szintaktikai és szemantikai) vonásaitól függően – különféle számú és minőségű kötött bővítményt „kíván” maga mellé. E perspektívából a kötött bővítmények száma és minősége kizárólag az ige tulajdonságaitól függ. Nehezen dönthető el, vajon adekvát vagy elégtelen megközelítéssel állunk-e szemben, minthogy Komlósy szerint a vonzatok és azok tulajdonságai „a régensnek sem a kategóriájával, sem szintaktikai szerepével, sem hangalakjával, sem jelentésével nem hozhatók közvetlen kapcsolatba”¹³ (1992: 312), vagyis az igei régens attribútumai nem bírnak elegendő magyarázóértékkel a vonzatterhelhetőségi kapacitás és a kötött bővítmények minőségbeli megoszlásait tekintve.

3.1. A vonzatosság nem indokolható teljes egészében az alaptag tulajdonságaival, ugyanakkor a régens szemantikai és szintaktikai mintázata közötti erős kohézió olykor mégis evidens, hiszen bizonyos jelentéstani relációk vonzatstruktúra-azonosságban vagy vonzatstruktúra-különbségben mutatkozhatnak meg, pl. a ’félés’-t, ’tartózkodás’-t és ’óvakodás’-t jelentő igék szintaktikai környezetében nagyrészt *-től* ragos kötött bővítmény található, például *fél, tart, borzad valamitől* (MMNyR. II. 1970: 253), míg a vágyakozást kifejezők nagy eséllyel *-ra* ragos vonzattal szerepelnek a mondatban, miképpen a *vágyakozik, éhez, szomjazik valamire* szintagmák (MMNyR. II. 1970: 253). Leszögezhető, hogy a hasonló szemantikai jegye(ke)t tartalmazó szinonim, esetleg kváziszinonim viszonyban álló régensnek gyakran azonos vonzatkerettel rendelkeznek. Habár e megállapítás általános érvényű, mégsem kizárólagos: gondoljunk a *János ügyesen bánik a vésővel* és a *János ügyesen használja/kezei a vésőt* mondatokra! A *bánik*, a *használ* és a *kezel* szavak jelentése igen hasonló, a *bánik*

¹³Komlósy ezt azzal magyarázza, hogy a vonzatreláció lexikai, azaz szótári meghatározottságú, vagyis minden szótári tétel egyedi, a régens tulajdonságaira visszavezethetetlen kötőképeséggel rendelkezik (1992: 312–313).

vonzatstruktúrája mégis eltér a másik kettőtől, e jelenség pedig nem vezethető vissza az alaptag attribútumaira (Komlósy 1992: 312–313).

3.2. Amíg a nyelv szintaktikai szintjén a (kvázi)szinonimitás vonzatkeret-egyezésben, a poliszemitás és a nyelvi ellentét bizonyos fajtái struktúradifferenciában rögzítőd(het)nek. A poliszemitás a régens kötött bővítményeinek minőségét nagy eséllyel, ám valenciaszámát csak esetenként módosítja: a *csúszik* 'siklik' jelentésben A CSÚSZÓ SZEMÉLY/TÁRGY és a CSÚSZÁS FELÜLETE sematikus figurák, vö. *A versenybob csúszik a jégen*, míg 'késik' jelentésben a KÉSŐ SZEMÉLY és KÉSÉS TÁRGYA sematikus figurák kidolgozásában „érdekel”, miképpen *A leköszönő elnök csúszik a búcsúbeszéddel* mondatban (vö. Pankovics 2021: 214–215). A fenti példákból kiviláglik, hogy az azonos fonémaszekvenciájú, ám eltérő jelentésű *csúszik* ige vonzatstruktúráiban kizárólag minőségbeli változás történt, az ige vonzatszama – s így annak felvevőképessége – nem módosult. A *csúszik* ige „horgaira akaszkodó” (vö. az ige egy horgas atom [Tesnière 1959]) határozók (*jege*n, *búcsúbeszéddel*) a *siklik*, illetve a *késik* igék (tipikus) vonzatstruktúráját idézik, vö. *Az ifjak léce*n *siklanak* (Mazsola), *Paracski most sem késett a jelentkezéssel* (Mazsola – kiemelések a szerzőtől).

3.3. A nyelvi polaritás „mezején” különös egyedek az ún. konverzívák – vagyis a megfordítás mozzanatán nyugvó ellentétpárok tagjai (pl. *ad* ↔ *vesz*, *jön* ↔ *megy*, *hoz* ↔ *visz*) –, hiszen a két szó viszonya nem igazi ellentét, inkább „ellentétes kameraállás”: az egyik tag fordítottja a másiknak, a különbség pedig a nézőpont különbözőségéből ered (Nádasdy 1999: 70–71). A konverzívtagok közötti szemantikai szembenállás általában a vonzatstruktúrában is profilálódik: az *ad* és a *vesz* régensék nem ritkán ellentétes irányra utaló raggal ellátott vonzatokkal szerepelnek a mondatban¹⁴, előbbi dativusi, utóbbi ablativusi kötött bővítménnyel, vö. *A gondozó őzgerincet ad a maculcsaládnak* 'pusztai macskacsaládnak', *Az állatkert az őzgerincet egy vadásztól vesz*. Az *ad* és a *vesz* igék – a cselekvés lexikai irányjelölői lévén – irányjelentésüknek megfelelő kötött bővítményt vesznek magukhoz, így a közöttük húzódó szemantikai törésvonal forma és funkció síkján egyaránt megmutatkozik. Érdekes azonban, hogy a szintén „ellentétes kameraállás”-ból rögzített *beszél* 'élőszóval kifejez' és *hallgat* 'nem beszél, elhallgat' igék gyakran azonos irányjelentésű vonzattal bővülnek, pl. *Ki beszél itt bajról?* (MNSZ2), *Szálasiról úgy hallgat mindenki, mintha sosem létezett volna* (MNSZ2 – kiemelések a szerzőtől), miközben a *beszél* vonzatának tipikus esetragjával, a *-ról* raggal (eltávolítás eset) ellentétes *-ra* toldalékmorféma (ráhelyezés eset) 'szót fogad valakinek'

¹⁴Ez nem teljesül mindenkor: a *kéztől ad* ('kínálás során a kínáló maga ad a kínálnak, nem engedi, hogy ő válasszon') (ÉrtSz.) szemantikai egység és tájszó mint egyetlen példa arra mutat rá, hogy az *ad* ige a *vesz* valenciakonstrukciójába ágyazódott ablativusi alakkal is kapcsolatba léphet.

(ÉKSz.²) jelentésű, tehát a fent ismertetett ellentétes viszonyt feloldó *hallgat* ige vonzatstruktúrájába ágyazódik pl. *Őzike, ha **rám hallgat**, még sokra viheti* (MNSZ2).

3.4. A régens vonzatterhelhetőségi kapacitását illetően a tautológia¹⁵ is figyelemre méltó jelenség: a *bombáz* szóalak átvitt jelentésében gyakorta áll -vAl ragos vonzattal, például *kérdésekkel, irományokkal bombáz*, jóllehet eredetileg nem kaphat ilyen vonzatot, mert e disztribúcióval rendelkező egész komponensei azt szükségtelenné teszik. A *bombáz* ige jelentése eleve tartalmazza a 'bombával, gránáttal való támadás' mozzanatát: 'célpontot repülőbombákkal rombol' vagy 'gránáttal sorozatosan lő valamit' (ÉKSz.²), ekképpen a **bombával bombáz* és a **gránáttal bombáz* szintagmák létrehozása felesleges, azok szemantikailag redundáns alakok. A *bombáz* esetében ún. lexikai képzés történt, mivel a derivátum szintagmaértékű, pl. *bombáz* → *bombával (vagy gránáttal) lő* (vö. még *borozik* → *bort iszik, egerészik* → *egeret fog*, H. Varga 2019a: 51).

3.5. A vonzat „olyan bővítmény, amely egy régens által megkívánt szintaktikai funkciót tölt be, s szervesen hozzátartozik az alaptag jelentésszerkezetéhez; olyan mozzanattal egészíti ki az alaptag jelentését, amelyet az szükségképpen megkíván” (MGr. 2000: 359). Az alaptag eltérő szituatív jelentésében más és más ilyen mozzanatot igényel (Hegedűs 2005: 243), így nem ritka, hogy ugyanazon alaptag különböző mondatokban eltérő vonzattal/vonzatokkal szerepel. Voltaképpen egy adott ige nem vonzatstruktúrával, hanem vonzatstruktúrákkal rendelkezik, amelyet a magyar igék és argumentumaik vizsgálatára szolgáló *Mazsola* adatbázisban végzett korpuszalapú kutatásom¹⁶ (is) jól illusztrál.

4. Az *ad* ige vonzatkötő képességéről

Az *ad* régens környezetében jelentkező vonzattömb megoszlását vizsgálva a következő konstrukciókat találtam:

*ad*₁: *valaki ad valamit valakinek/valaminek* (= valenciakonstrukció): 12 087 (~ 51%),

*ad*₂: *valaki ad valamit valakire/valamire*: 7687 (~ 33%),

*ad*₃: *valaki ad valamit valamihez*: 1726 (~ 7%),

*ad*₄: *valaki ad valamit valamiről*: 2149 (~ 9%).

4.1. Leszögezhető, hogy a tesnière-i valenciakonstrukció (*ad*₁) gyakoribb eleme nyelvünknek, mint a kevésbé tipikus *ad*₂, *ad*₃ és *ad*₄ szekvencia. Más érdekességre mutat rá a

¹⁵A tautológia fogalma problémás, ugyanis a terminusnak több eltérő megközelítése is létezik, lásd részletesebben Schirm (2019). Jómagam a kifejezést nem logikai, hanem tágabb nyelvi értelemben használom 'szószaporítás', 'felesleges régensbővítés' (pl. *bombával, gránáttal bombáz*) jelentésben.

¹⁶A kutatást 2022 augusztusában végeztem el. A *Mazsola* adatbázisban az *ad* régens folyószövegben látható öt vonzatstruktúrájára kerestem rá, mindahányszor a teljes mondatlefedés lehetőségét jelöltem ki.

Magyar Nemzeti Szövegtárban (MNSZ2) végzett felmérésem¹⁷: 97 véletlenszerűen kiválasztott *pénzt ad* szintagma „erőterében” 33 alkalommal *-nAk* ragos, míg 23 esetben *-rA* ragos forma jelentkezett, tehát e két grammatikai kitevővel rendelkező alak külön-külön 56-szor (~ 58 %) szerepelt, de csak két esetben fordult elő egyazon struktúrában (~ 2 %), pl. *Csak júliusig adnak pénzt Irakra Bushnak* (MNSZ2). A korpuszbeli adatokból kiviláglik, hogy az *ad* ige konstrukcióiban a dativusi és a sublativusi vonzatok egyszerre ritkán fordultak elő. Márpedig a *Magyar igei vonzatszótár* (Kiss G.–Kiss M. 2013), valamint a *Magyar igei szerkezetek* (Sass–Váradi–Paizs–Kiss 2011) *ad* szócikkeiből egyaránt adathozható a dativusi és sublativusi alakú kötött bővítményt egyszerre tartalmazó, 4 vonzatos *valaki valakinek ad valamit valamire* struktúra annak ellenére, hogy a (feltehetően) tesnière-i valenciaelmélet alapján kategorizáló magyar nyelvtanok az *ad* ige vonzatsfelvevő képességét 3-ban maximalizálták (erről részletesebben: 4.6.).

4.2. Egyetértek H. Molnárnak azzal a megállapításával, miszerint az igevonzat lényegét tekintve nem egyetlen régensnek, hanem az ige egész bővítménykörének, az egész igei rendszernek fogantja (vö. 1969: 234). Egyfelől azért, mert csak az a bővítmény nevezhető vonzatnak, amely egy adott igei struktúra megkülönböztető jegye (H. Molnár 1969: 235): a *bámulja a vendéget*, a *társára bámul*, a *levegőbe bámul* és a *bámul vakmerőségén* szintagmák mindegyike jól formált, ám a **Bámul a társára a levegőbe*, a *bámulja a vendéget vakmerőségén* agrammatikus, miképpen az egymás mellé illesztett bővítmények (legalábbis e konstrukcióban) inkompatibilisek, különféle zárt struktúrák komponensei. A fenti megközelítés konklúziója szerint a *társára*, a *levegőbe*, a *vendéget* és *vakmerőségén* mindegyike vonzat, csak más és más tömbökben. A sokjelentésű igékre általában jellemző a kisebb-nagyobb tömbök alkotta vonzatscsoportosulás¹⁸, miképpen az *ad* régens összes lehetséges kötött bővítménye sem egyetlen koherens szekvenciát, hanem egy vagy több tagból álló csoportokat alkot (vö. H. Molnár 1969: 234). Másfelől, a bővítmények mindenkor megszorítják, korlátozzák az alaptag jelentését (MGr. 2000: 352), márpedig e szemantikailag megszorított, bővítménnyel vagy bővítményekkel kiegészült régens eltérő vonzatkívánalmakkal rendelkezhet, mint eredeti minőségében. A valenciadoktrína által adott magyarázat, miszerint „az *ad* ige önmagában, tárgy és részeshatározó nélkül azért nem komplett, mert az adás mint cselekvés természetéhez

¹⁷ E kutatást is 2022 augusztusában végeztem el. Az MNSZ2 felületén a *pénzt* tárgyragos nomenre kerestem úgy, hogy annak kontextusában az *ad* szótó szükséges megjelenését állítottam be, a szűrési ablakot mindkét irányban 1 szóra „szabtam”. Összesen 5.698 találatot kaptam, ebből pedig 100 elemű véletlen mintát elemeztem. A többször előforduló, azonos mondatokat csak egyszer vettem figyelembe, így korpuszom 97 példára szűkölt.

¹⁸ Lásd *Magyar igei szerkezetek* (Sass–Váradi–Paizs–Kiss 2011) és *Magyar igei vonzatszótár ad* (Kiss G.–Kiss M. 2013) szócikkei.

elválaszthatatlanul hozzátartozik a tárgy, amelyet adnak s az a személy vagy dolog, akinek, aminek azt szánják, adják” elhihető és kézenfekvőnek látszó, de elégtelen (H. Molnár 1969: 233). Valóban elégtelen: az, hogy egy adott ige szintaktikai környezetében mely kötött bővítmények „lépnek színre”, az alaptag adottságain kívül attól is függ, hogy a vonzatkeretet „feltöltő” lexémák hogyan, leginkább pedig mily mértékben hatnak az igei régens eleve létező struktúrabővítési képességeire jelentésmegszorító potenciáljuk által. E keretek között a vonzatlét tehát nem egy igeegyed grammatikai és szemantikai paramétereinek – ahogyan azt a valenciaelmélet (is) sugallja –, hanem adott igei csoportok összefüggésrendszerének, opozíciós kölcsönhatásának „gyümölcse” (vö. H. Molnár 1969: 234).

4.3. Miképpen az egyes főnevek adott igéket idézhetnek fel¹⁹, pl. a *könyv* az olvasás, a *szappan* a mosakodás folyamatát, úgy bizonyos *névszó* + *ige* konstrukciók a régens jelentésének specializálása által struktúrafelidézéssel bírhatnak, tehát egy-egy vonzatkeretet gyakrabban, esetleg kizárólagosan asszociálhatnak. E jelenség szemantikai tényezőinek megvilágítására jó példa az *aláír* régens (az *aláír* vonzativáltásáról lásd Zimányi 2010: 44) két eltérő jelentéstani attribútummal rendelkező nominativusi alakot tartalmazó szerkezete:

(1) *a köztársasági elnök aláír(ja)*,

(2) *a focista aláír(ja)*.

A *köztársasági elnök* + *aláír* konstrukció elménkben a *törvény*, ellenben a *focista* + *aláír* szerkezet a *szerződés* és a *focicsapat* főneveket idézheti fel, ekképpen az (1)-es és a (2)-es példában szereplő, azonos régens vonzatkerete eltérhet:

(1') *a köztársasági elnök aláírja a törvényt*

(1'') **a köztársasági elnök aláírt az FC Barcelonához*

(2') *a focista aláírja a szerződést*

(2'') *a focista aláírt az FC Barcelonához*

(2''') **a focista aláírta a törvényt*

Szemantikai aspektusból a *köztársasági elnök* + *aláír* tárgyragos vonzat, míg a *focista* + *aláír* accusativusi vagy allativusi esetragos kötött bővítmény felidéztesére alkalmas. Mindezt az MNSZ2 adatbázisából vett példák²⁰ is alátámasztják: a *köztársasági elnök* + *aláír*

¹⁹Woodrow és Lowell kutatása nyomán bebizonyosodott, hogy a gyermek, valamint a felnőtt szóasszociációja eltérő: a *man* stimulus esetén 168 gyermek a *work*, 8 pedig a *woman* lexémára gondolt először, ám – ugyanezen hívószót alkalmazva – 394 felnőtt a *woman*, míg 17 a *work* szóra asszociált (Brown–Berko 1960: 2–3).

²⁰A kutatást 2022 augusztusában végeztem el. Mindahányszor az *aláír* szótőre kerestem, amelynek kontextusában a szűrési ablakot mindkét irányban 5 szónyi távolságra állítottam. E távolságon belül kellett a *köztársasági elnök*, illetve a *focista* szótőveknek megjelennie, hogy a nyelvi minták a vizsgálat részét képezhessék. A *köztársasági elnök* + *aláír* konstrukcióra 524 találatot kaptam, ebből 50 elemű véletlen mintát vettem. A *focista* + *aláír* szerkezetre 13 találatot kaptam, amelyek közül a mondatisméltódás miatt 11-et vettem figyelembe.

50 elemből álló mintáját elemezve egyszer sem bukkantam allativusi bővítményre, míg a *focista* + *aláír* szerkezet a 11 tagból álló példatárban inkább allativusi (~ 64 %), mint accusativusi (~ 36 %) vonzatot vett magához.

Bár az (1'') és a (2''') példák grammatikusak, szemantikai értelemben különcök: könnyen létrehozhatók, de jelentésük majdhogya nem felesleges, hiszen a *köztársasági elnök* és az *FC Barcelona*, valamint a *focista* és a *törvény* elemek szemantikai összeférhetősége igen csekély. Mindeközben a (2'')-es konstrukcióban az *aláír* 'leszerződik' jelentését a *focista* komponens egyértelműsíti, így a régens voltaképpen nem tesz mást, mint a nomen megszorító, jelentésspecifikáló hatására más struktúrabővítési eszközhöz folyamodik: accusativusi helyett allativusi formához. Amint azt később látni fogjuk, az ún. struktúrafelidézést a sokjelentésű *ad* ige egyes kételemű sémái is megvalósít(hat)ják, minthogy bizonyos *ad* + *N_{acc.}* szerkezetek nagyon nehezen vagy egyáltalán nem engedélyezik a sublativusi vonzattal való bővíthetőséget (erről lásd részletesebben: 4.6.3., 4.7.).

4.4. A *tesnière*-i valenciaszámokat egyrészt a magyar nyelvre jellemző grammatikai eszközök (főként deverbális verbumképzők és igekötők), másrészt a nyelv folytonos mozgása módosít(hat)ja. Előbbire a gyakran igekötővel alakuló ún. *pregnans* jelentésű²¹, tehát egyszerre több folyamatot, pl. előzményt, módot és okot megjelenítő szerkezetek (Hrenek 2016: 109) vonzatstruktúrája is rámutathat: a *reggel a macska kinyávogott* ('nyávogásával kikergetett') az *ágyból* szekvenciában a *nyávog* régens *-ből* ragos vonzatát a *ki-* igekötő 'zárt tér belsejéből kívültre irányulás' jelentése (vö. J. Soltész 1959: 87–88), vagyis locativusi funkciója hívja életre, csakúgy, mint a *kiszalad a házból* és a *kimarad a körből* szintagmákban. Teljesülhet ez akkor is, ha a *ki-* igemódosító nem irányjelentésben, hanem átvitt értelemben szerepel a mondatban, pl. a cselekvés túlzott mértékét, a kívánt célon túl haladó eredményét fejezi ki (J. Soltész 1959: 88, 98–99), vö. *kiöregszik az ejtőernyőzésből*. Ugyanakkor a szintén idetartozó *kimelegszik* már nem elativusi, hanem inessivusi kötött bővítményt vesz magához szinonim párjának (*elfárad*) mintájára, lásd *kimelegszik a játékban* és *elfárad a játékban*, márpedig ez arra mutat rá, hogy az eredeti locativusi funkciójától eltávolodott igekötő vonzatkívánalmát az egyes szóalakok közti szinonim viszony akár felül is írhatja.

4.5. A grammatikai eszközök módosító hatásán túl egy nagy volumenű, „nyughatatlan” természetű átalakulási folyamat tárul elénk, a nyelvi változás. Nyelvünk változása oly természetes folyamat, mint a biológiai fajok (pl. a manul, a csupaszorrú vombat, a Homo

²¹J. Soltész (1959: 89) megemlíti, hogy a *ki-* igekötővel számos *pregnans* ige, a szerző szavaival élve „kettős cselekvésű” ige alkotható, pl. *kibotoz*, *kikorbácsol* ('bot-, illetve korbácsütésekkel kikerget').

sapiens) evolúciós fejlődése. A környezethez való folyamatos és fokozatos alkalmazkodás a létfenntartás elengedhetetlen eszköze: tudomásunk van olyan fehér lepkékről, amelyek az évek múlásával egyre sötétebb színűvé (előbb szürkévé, majd barnává) válnak, hogy jobban beleolvadjanak környezetükbe, s minél inkább rejtve maradjanak a táplálékforrás után kutató madarak elől. A lepkék fehér színe éppen oly veszendő, mint a vonzatok²². A vonzatváltás az ómagyar korból ismert módosulási folyamat, miképpen bizonyos tranzitív igék rendszerszerűen intranszitivá váltak, hogy általánosabb jelentéstartalom kifejezésére váljanak alkalmassá (R. Hutás 1995: 263–264 – idézi Zimányi 2009: 65–66). A középmagyar korban a vonzatváltás igen gyakori jelenségnek számított, többek között e korból adatható a *valaki kér valakit valamin* → *valaki kér valakit valamire* változás (Haader 2003: 99–100). A mai nyelvhasználatban az eredetileg intranszitiv *kommunikál* (*communicate*) ige tárgyassá válásának vagyunk tanúi²³. A *kommunikál* ige korábban szaknyelvi terminus volt, mára azonban köznyelvi megfelelőket helyettesíthet (Zimányi 2010: 42), vö. *Az állatkert-igazgató azt kommunikálta* ('mondta, közölte'), *hogy a manulcsalád eleget evett*. Olybá tűnik, a *kommunikál* ezen újszerű helyettesítői funkciójában a szemünk láttára illeszkedik (vagy már illeszkedett?) az 'adás' és a 'mondás' igéinek valenciakonstrukciójába (lásd tesnière-i értelemben vett trivalens egyedek), pl. „*hogy ők jobban **kommunikálják** eredményeiket a társadalomnak*” (MNSZ2 – kiemelés a szerzőtől), mi több, ugyanezen struktúra nyelvtudományi érintettségű doktori disszertációban, azaz nyelvészeti szaknyelvben is fellelhető, pl. „*nem azt **kommunikálja** a hallgatónak a beszélő*” (Komlósi 2014: 35 – kiemelés a szerzőtől). A veszendőség és a változás a vonzati létforma természetes velejárója, ekképpen a valenciaszámok sem egyebek, mint folyamatos mozgásban lévő, képlékeny kitevők.

4.6. A fentiekből és a vonzat viszonyfogalmi jellegéből (Komlósi 1992) következik, hogy a nyelvtudományi „vegyértékszám” meghatározása olykor igazi kihívás. Tesnière az *ad* ige 'úgy nyújt, tesz oda valakinek/valaminek valamit, hogy azt átveheti' (ÉKsz.²) francia ekvivalensét (*donner*) a 3 valenciájú igei régensék között tartja számon: „az *Alfred* könyvet *ad* *Charles-nak* mondatban az első aktáns *Alfred*, a második a *könyvet*, a harmadik pedig *Charles*”²⁴ (Tesnière 1959: 255). A 3 valenciával rendelkező, ún. trivalens alaptagok leggyakrabban 'adás'-t és 'mondás'-t kifejező igék (Tesnière 1959: 255), amelyek kauzatív szerkezetben egy negyedik cselekvéshordozóval egészülnek ki (erről lásd részletesebben 1.). A

²² Lásd Büky (2007–2008) *Veszendő vonzatok* című publikációja.

²³ Zimányi felmérése nyomán (2010) a Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSZ) 223 intranszitiv kommunikál alakot (~ 82 %) és 48 tranzitív kommunikálja formánst (~ 18 %) adott meg (vö. Zimányi 2010: 42–43).

²⁴ „En effet dans la phrase Alfred donne le livre a Charles, le prime actant est Alfred, le second le livre et le tiers actant Charles”

magyar szakirodalom az *ad* verbumot egybehangzóan a 3 valenciájú igék közé sorolja, pl. a *Magyar grammatika* (2000: 358–359), a *Nyelvtan* (2017: 681–682), *A nyelvi fogalmak kishoztára* (Kugler–Tolcsvai Nagy 2000: 271), a *Fejkozpontu frazisstruktura-nyelvtan* (Tron 2001: 35).

4.6.1. A funkcionális szemléletű *Nyelvtanban* (2017) és *A nyelvi fogalmak kishoztárában* (2000) az igei régens „vegyértéke” az általa kidolgozott sematikus figurák összegének függvényében alakul, azaz szemantikai alapú: az *ad* ige háromargumentumú, minthogy a következő szerepek kiosztásában „érdekelt”: AKI AD, AMIT ADNAK és AKINEK ADNAK VALAMIT (vö. Tolcsvai Nagy 2007: 681–682, Kugler–Tolcsvai Nagy 2000: 271), tehát valenciakonstrukciója a *valaki ad valamit valakinek*.

4.6.2. A *Fejkozpontu frazisstruktura-nyelvtanban* (Head-driven Phrase Structure Grammar, rövidítve HPSG) a szerző külön fejezetet szentel a vonzatkereteknek. A HPSG számítógépes nyelvészeti irány, s mint ilyen, „a nyelvtani általánosításokat ellenőrizhető és algoritmizálható elemzések formájában adja meg” (Tron 2001: 7). Tron szerint a valencia (dióhéjban) egy kategória kombinációs képességének tulajdonsága, elméleti keretében az intranszitiv ige olyan kategória, amely egy főneves kifejezéssel kiegészülve mondatot eredményez (Tron 2001: 17). A valencialista elemszámát egy frázis²⁵ telítettségi szintje mutatja (Tron 2001: 65), ennek értelmében az *ad* ige olyan fej, amely 3 vonzattal áll:

ad => [subcat (NP₁ [nom], NP₂ [acc], NP₃ [dat])] (Tron 2001: 35).

4.6.3. A Hegedűs-féle funkcionális szemléletű *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések* (2005) a fenti példákat kiegészítve további (vonzat)adalékkal szolgál. A szerző az igeiket vonzatszámuk szerint egy 0–4-ig terjedő skálán osztályozza, az *ad* ige egy szituatív jelentésben 4 vonzat jelenlétét ismeri el: Péter (1) Jánosnak (2) pénzt (3) *ad* piskótatekercsre (4)²⁶ (Hegedűs 2005: 244). E 4 cselekvéshordozójú konstrukció létét a *Magyar igei szerkezetek* (Sass–Váradi–Paizs–Kiss 2011) és a *Magyar igei vonzatszótár* (Kiss G.–Kiss M. 2013) sem vitatja. A -*ra* határozóragos főnév az *ad* régens szintaktikai környezetében szabad (pl. idő- vagy módhatározó) és kötött bővítményként (pl. aszemantikus határozó) egyaránt funkcionálhat, akár egyazon mondatban:

– *Az édesanya gyermekének vízipisztolyt ad jövőre* (szabad bővítmény).

²⁵Frázison azt a legnagyobb kifejezést kell értenünk, amely egy fejből (= régens), vonzat(ok)ból és/vagy adjunktum(ok)ból (= szabad határozó) áll (Kálmán–Tron 2005: 64)

²⁶A Hegedűs által eredetileg alkalmazott példamondat a következő: *Péter Jánosnak pénzt ad cigarettára* (2005: 244). Jömagam a *cigarettára* komponenst egy szemantikailag szerencsésebb elemre, a *piskótatekercsre* cseréltem, mindvégig ügyelve az eredeti szintaktikai viszonyok megtartására.

– *Az édesanya esőkabátot ad **gyermekére*** (kötött bővítmény) (vö. H. Molnár 1969: 248–249).

– *A gyermek sokat ad az édesanya **szavára*** (kötött bővítmény) (vö. H. Molnár 1969: 248–249).

– ***Harangszóra*** (szabad bővítmény) *az édesanya esőkabátot ad **gyermekére*** (kötött bővítmény).

Az *ad* által „kormányzott” szekvenciák *-rA* ragos vonzattal történő kiegészülése azonban nem mindig lehetséges. *A férfi vért ad a betegnek*, valamint *Az állatkert-igazgató munkát ad ismerősének* mondatok csak szabad bővítményként funkcionáló sublativusi alakokkal kompatibilisek, például *A férfi **délre** vért ad a betegnek* és *Az állatkert-igazgató **holnapra** munkát ad ismerősének*, míg a *Péter Jánosnak pénzt ad* és a *Péter Jánosnak időt ad* konstrukciók szabad és kötött bővítményi szerepű sublativusi formánst egyaránt felvehetnek, ahogyan azt a *Holnap **reggelre*** (szabad bővítmény) *Péter Jánosnak pénzt ad **piskótatekercsre*** (kötött bővítmény) és a *Péter **vénségére*** (szabad bővítmény) *elég időt ad Jánosnak a valenciaszámok **megtanulására*** (kötött bővítmény) mondatok jól illusztrálják. Arról van szó, hogy egy vonzat – ez esetben egy sublativusi alakú kötött bővítmény – az egyik szerkezetben szükségeszerű, míg egy másikban, ugyanazon ige mellett, de más szemantikai attribútumokkal rendelkező vonzatok társaságában felesleges: a *vért ad* és a *munkát ad* szintagmák (szinte) kiegészíthetetlenek a *piskótatekercsre*, a *megtanulására*, valamint az ilyen típusú vonzatokkal (N[-rA]), ellenben a *pénzt ad* és az *időt ad* példákhoz ugyanezen elemek mint kötött bővítmények kapcsolódnak.

4.7. Az alábbiakban a *valaki* (1) *ad valakinek* (2) *valamit* (3) *valamire* (4) vonzatstruktúrát különböző szemantikai tartományú tárgyi mondatrésszel teszteltem:

(A) – *Péter Jánosnak pénzt/forintot/pengőt/aprót/bankót ad piskótatekercsre.*

– **Péter Jánosnak könyvet/tortát/csincsillát/aknavetőt ad piskótatekercsre.*

(B) – *Péter Jánosnak időt/lehetőséget/alkalmat/egy percet ad a valenciaszámok megtanulására.*

– **Péter Jánosnak könyvet/tortát/csincsillát/aknavetőt ad a valenciaszámok megtanulására.*

Látható, hogy a csillaggal jelölt példákban szereplő *ad + accusativus* szerkezetek alig, vagy egyáltalán nem alkalmasak sublativusi vonzat felidéztetésére (s így a velük való kiegészülésre), míg a *pénzt ad*, valamint az *időt ad* konstrukciók igen gyakran *-rA* esetragos vonzattal szerepelnek. Mindennek alapján talán nem is oly kockázatos kijelenteni, hogy a fent bemutatott

példákban az ige bővíthetősége erősen kapcsolatba hozható a struktúrában szereplő accusativusi alakok (*vért, munkát, pénzt, időt*) főbb jelentéstani vonásaival²⁷ leginkább azért, mert „a bővítmények használatában egymás közötti kompatibilitási szabályok is érvényesülnek, azaz (...) a mondatban az igétől való függés mellett a bővítmények között is kölcsönös függés, feltételezettség van” (H. Molnár 1973: 131).

A *Mazsola* adatbázisának tanúsága alapján²⁸ a nyelvhasználatban ritkán előforduló *valaki ad valamit valakinek valamire* accusativusa leggyakrabban a *lehetőség*, a *válasz*, az *engedély*, az *alkalom* és az *utasítás* szóalak, míg az (A) és a (B) példamondatokban szereplő *idő* és *pénz* lexémák csak a rangsor végén szerepelnek. Jellemző, hogy a konstrukció alaptagja gyakran funkcióige (pl. *választ ad* 'válaszol', *engedélyt ad* 'engedélyez', *utasítást ad* 'utasít'), amely azért is lényeges, mert a sematizálódott jelentésű ige vonzatkerete eltérhet az eredeti, részletesebb jelentésű igeegyedétől: az *áldást ad* szerkezetnek és alapigéjének, a *megáld*-nak a vonzatstruktúrája merőben különbözik, lásd *valaki* (1) *áldást ad valamire* (2), de *valaki* (1) *megáld valakit* (2) (Albertné 2002: 37). Ezen felül, a funkcióige, valamint a funkcióigés szerkezet egyaránt felépíti saját vonzatkeretét, tehát szintaktikai „védvonaluk” kettős: előbbi belső, utóbbit külső „védvonalként” aposztrofálhatjuk (vö. Albertné 2002: 8):

1. funkcióige vonzata (= belső vonzatkeret): *ad* + 1 accusativusi vonzat (*választ*),
2. funkcióigés szerkezet vonzata (= külső vonzatkeret): *választ ad* + 1 sublativusi vonzat (*valamire*).

A fenti példák a funkcióigés szerkezetek archetípusai, ám Lanstyák (2020) nyomán – mint periférikus példányokat – a *lehetőséget ad*, az *alkalmat ad*, valamint az *időt ad* egyszavas igei szinonimákkal nem rendelkező kifejezéseket is e csoportba sorolom. Míképpen pedig a funkcióigés szerkezet vonzatstruktúrájának (= külső szintaktikai „védvonal”) felépítése nem a sematizálódott jelentésű ige, hanem a lexikális jelentést hordozó nominális rész feladata (Helbeg 1991: 102 – idézi Albertné 2002: 39–40), az *időt ad* szerkezet accusativusának erős, (kvázi) kizárólagos hatása a vonzattömbre megkérdőjelezhetetlen.

A *pénzt ad* szintagma ellenben nem tekinthető funkcióigés szerkezetnek még akkor sem, ha tárgyi vonzata egyébként jól láthatóan, s számottevően befolyásolja az ige vonzatkötő képességét. A *Péter Jánosnak pénzt ad piskótatekercsre* kissé hasonló a *Péter eszesnek tartja a valenciaszámokat bemagoló Jánost*²⁹ példához oly tekintetben, hogy a *pénzt ad* és az *eszesnek*

²⁷Meggyőződésem, hogy ez ügyben a tárgyragos formánsok fejtik ki a legnagyobb mértékű hatást, ám a nominativusi alakok efféle képessége sem lényegtelen (lásd 4.3.)

²⁸A kutatást 2022 augusztusában végeztem el.

²⁹Hegedűs (2018) *A hálátlan unokák kicsit szenilisnek tartják a nagypapát* példamondatát a dolgozat strukturáltságát szem előtt tartva – az eredeti szintaktikai viszonyok fenntartására mindenkor ügyelve – cseréltem.

tart szintagmák igéi ún. szemantikai-lexikai egységet alkotnak accusativusi, illetve dativusi vonzatukkal. A szemantikai-lexikai egységbe kovácsolódó tagok – a függőségi grammatika igeközpontúságával összeegyeztethetetlenül – együttesen, közös erővel alakítják ki a vonzatkeretet, így ún. szemantikai-lexikai (SzL) cselekvéshordozó(ka)t eredményeznek, holott a tesnière-i, grammatikai funkciójú aktáns(ok) (GrV) beépülése kizárólag az ige természetadta tulajdonságai által valósul meg (vö. Hegedűs 2018). A tesnière-i aktánsok mindig beazonosítható tematikus szereppel rendelkeznek, ellentétben a szemantikai-lexikai cselekvéshordozókkal (Hegedűs 2018: 70). A szemantikai-lexikai vonzatok nem éleskontúrú kategóriákba, hanem „kogníciótól függő életlen” halmazokba rendeződnek (Hegedűs 2018: 66): az *eszesnek* dativusi alak besorolása mindig az adott szituációtól, a vele kapcsolatban álló régens szemantikai mintázattól függ: az *Alfréd könyvet ad* ('odanyújt valakinek valamit') az *eszesnek* mondatban, mivel nem változtatja meg az alaptag tipikus jelentését aktánsként, míg a *Péter eszesnek tartja* ('gondolja, hiszi') a *valenciaszámokat bemagoló Jánost* konstrukcióban – megváltoztatva az igeegyed tipikus jelentését (vö. *tart* 'nem enged mozdulni, leesni' [ÉKsz.²]) – mint szemantikai-lexikai vonzat funkcionál.

Jelen munka nem különíti el az aktánsokat és a szemantikai-lexikai cselekvéshordozókat, az aktáns műszót továbbra is elfogadja a vonzatok teljes értékű megnevezéseként. A különbségtétel helyett a kötött bővítmények jelentésmegszorító képességén nyugvó skálás, fokozati ábrázolhatóságot szorgalmazza, valamint a függőségi grammatikában gyökerező tesnière-i valenciaszám-mérésre jellemző sajátosságok bemutatására koncentrálna.

5. Empirikus kutatás nonszensz szavakkal

A nonszensz szó³⁰ – Pankovics (2020) terminusával élve álszó – egy „hangtanilag lehetséges, de nem létező szó” (Kiefer 2006: 57), tehát az adott nyelv fonotaktikai szabályrendszere³¹ szerint megalkotott szabályos fonénamegvalósulás, amely a nyelvhasználók számára nem mond semmit. A nonszensz szavas teszt első alkalmazása Jean Berko-Gleason (1958) amerikai kutató névéhez fűződik (Schnell 2016), aki az ún. wug-teszttel a gyermekek morfológiai és szintaktikai szabályokról alkotott tudását vizsgálta. A magyar nyelvészetben a legelső között Kiefer és Ladányi (2000) javasolta a nonszensz szavakkal való kísérletezést, amelyet a képzők

³⁰Mindeközben Nádasy (2020) nonszensz mondatnak azt a több komponensből álló nyelvi megvalósulást nevezi, amely nyelvtanilag jól formált, tehát lefordítható más nyelv(ek)re, ám semmilyen igazságfeltételnek nem felel meg, minthogy nem elképzelhető szituációt visz színre, pl. *A busz elénekli a késő jóságot*.

³¹Ahogy Szili (2006) fogalmaz, „az ördög a részletekben lakozik”, s mint olyan, nyelvtudományi értelemben a hangrendi szabályrendszerben rejlik. Ez különösen igaz, ha nonszensz szavak mesterséges előállítására vállalkozunk.

produktivitásának tesztelésére, illetőleg hangtani szabályok feltérképezésére (vö. Kiefer 2006: 77) alkalmaztak. Schnell (2016) „sokatmondó nonszensz szavak” oximoronja is hasonló tanulsággal bír: a nonszensz szavak valós nyelvtudományi hasznára utal.

Kutatásom elsősorban Pankovics (2020) kísérleti eljárására épít az alábbi hipotézisek megfogalmazásával:

- az adatközlők többsége a viszonyrag-alakú végződéseket viszonyragként fogja értelmezni³² (vö. Pankovics 2020), pl. *zsulának* = *hajóskapitánynak*, *fertalóról* = *jéghegyről*,
- a nonszensz szavas mondatok értelemmel bíró megfelelőinek kidolgozása során a szemantikai relációk mellett nagy szerepe lesz a hangzásnak (pl. az álszavak fonémaállományának), hiszen „tény, hogy asszociációkat hozunk létre a szavak hangzása és jelentése között”³³ (Benczes 2019: 26),
- a többjelentésű *ad* igei régens vonzatstruktúrái között (pl. valenciakonstrukció vs. nem tipikus vonzatstruktúra) szemantikai alapon nyugvó tárgyi megoszlás lesz észlelhető, miként adott jelentéstani sajátságokkal rendelkező tárgyragos formánsok nehezen vagy egyáltalán nem lesznek beilleszthetők bizonyos nem tipikus vonzatstruktúrákba.

A Google Forms alkalmazásban készített online kérdőívemben – Pankovicshoz (2020) hasonlóan – arra kértem a kitöltésre vállalkozókat, tegyék értelmessé a nonszensz szavas mondatokat úgy, hogy az értelmetlen szavakat magyar szavakra cserélik. Az instrukción kívül az alábbi leírást adtam meg:

- A tesztben szereplő álszavas mondatoknak nincs jelentése,
- Nem feltétel, hogy az értelmes szavakat hasonlóan ejtsük, mint a megadott álszavakat, pl. *A vudér a kenendőt szereti* = *A majom a banánt szereti*,
- Nincs rossz megoldás, a mondatok értelmezése kizárólag a kitöltők fantáziájától, kreativitásától függ.

A kérdőívet egy Facebook platformon található zárt csoportban tettem közzé, nevezetesen a Szószátyár-csoportban, amely erősen kötődik az azonos néven ismert nyelvészeti témájú rádióműsorhoz³⁴. A Szószátyár-csoport tagjai között elsődlegesen és feltehetően a szóban forgó

³²E kérdés szorosan kapcsolódik a redukcionizmus (részektől az egészig) és a nonredukcionizmus (egésztől a részekig) egymásnak ellentmondó alapvetéseihez, ti. ahhoz, hogy egy szóalakot toldalékragasztás útján állítunk elő (analitikusan férünk hozzá), vagy a dekódolása és produkciója során a memóriánkra hagyatkozunk (egészlegesen férünk hozzá) (Palágyi 2022: 46). Ma egy „kétutas” megoldás él, miszerint „a « szabályos » alakokat létrehozuk és elemezve dolgozzuk föl, a » kivételeseket « pedig egészelegesen tároljuk a memóriánkban” (Lukács 2001 – idézi Palágyi 2022: 46–47).

³³„it is nevertheless a fact that we do make associations between what words sound like and what they mean”

³⁴A Kálmán László és Nádasdy Ádám nevével fémjelzett rádióműsort a Klubrádió tűzte műsorára. 2016 decemberétől 2021 októberéig – az egyik műsorvezető, Kálmán László (1957–2021) haláláig, amely után Nádasdy

rádióműsor egykori hallgatói szerepelnek, továbbá olyan egyének, akik érdeklődnek a nyelvi kérdések iránt. Az online kérdőív kitöltésére összesen 186-an vállalkoztak, közülük 77-en (az összes válaszadó 41%-a) hallgatnak vagy hallgattak (valaha) nyelvtudományi tárgy(ak)at felsőoktatási képzésben.

Az online kérdőív összesen nyolc nonszensz szavas mondatot tartalmazott, amelyek közül négyben az *ad*, négyben pedig a *vesz* igei régens szerepelt. Jelen dolgozatban – mivel az összes eredmény bemutatása és elemzése túlmutatna a dolgozat terjedelmi keretein – az *ad* ige által „kormányzott” szekvenciák tüzetes vizsgálatára vállalkozom.

6. Az *ad* ige vizsgált vonzatstruktúrái

Vizsgálódásaim során 655 – négy eltérő vonzatstruktúrát felelevenítő – *ad* igt tartalmazó nonszensz szavas mondat „magyar megfelelőjét” alaktani és hangtani szempontból, 546 mondatot pedig szemantikai aspektusból elemeztem. Munkám során amellet, hogy a négy vonzatstruktúra komponenseinek (pl. alany, tárgy, részeshatározó) szemantikai kategorizálását végeztem el, arra kerestem a választ, vajon a válaszadók esetragként értékelik-e a nonszensz szavak építőköveiként megjelenő esetragszerű végződéseket, továbbá milyen összefüggések detektálhatók a nonszensz szavak és magyar ekvivalenseinek hangalakja, illetőleg a nonszensz szavak fonémaszekvenciája és az egyes magyar megfelelők szemantikai mintázata között.

Az álszavas mondatok megfeleltetéseinek tüzetes áttanulmányozását követően a következő észrevételeim vannak:

1. A vizsgált 655 mondatból 125-ben (~ 19%) észlelhető valamilyen struktúrabeli módosulás a nonszensz szavas példához képest. Esetenként az *ad* ige más, azonos szófajú elemre történő cseréje (*ad* → *pipál*), illetőleg az *ad* ige kiegészítése adatolható (pl. igekötővel, igei személyraggal), illetve a határozott névelő elhagyására, továbbá annak határozatlanra történő cseréjére is akadtak példák. Az adatközlők mondataiban olykor plusz grammatikai elemek is megjelentek, legtöbbször jelek (birtokos személyjel, birtoktöbbsesítő jel, homogén többsesjel), jelzők (birtokos, mennyiség, minőség) és tagadósók (pl. *sem*).

2. Az első hipotézisem beigazolódni látszik: az adatközlők többsége (97,85%) a viszonyrag-alakú végződéseket viszonyragként értelmezte, pl. *A fertaló setymeget ad a vénýércröl* = *A zugárus nyugtát ad a kriptonitról* (‘űrbéli kristály, amelynek jelenlétében Superman elveszíti szupererejét’ [internet 1]).

nem vállalta egyedül az egyébként sikeres műsor folytatását – a két nyelvész minden hónapban négy negyvenöt perces adással jelentkezett.

3. A viszonyragszerű alakok módosítása során (a válaszok mindössze 2,14%-ában) az alábbi adatközlői attitűdök rajzolódtak ki:

- sublativus helyett dativus (5 eset), pl. *A pintyi kamajdost ad a dangír^{ra}* = *A lány helyet ad a nén^{inek}*,
- delativus helyett dativus: (4 eset), pl. *A fertaló setymeget ad a vényérc^{ről}* = *A legény virágot ad a leányzón^{ak}*,
- allativus helyett dativus (1 eset), *A guzus hondolát ad a kömbö^{lhöz}* = *A holló sajtot ad a rókán^{ak}*,
- delativus helyett elativus: (1 eset), *A fertaló setymeget ad a vényérc^{ről}* = *Az árus mintát ad a termék^{ből}*,
- delativus helyett sublativus: (1 eset), *A fertaló setymeget ad a vényérc^{ről}* = *A vizsgáló választ ad a kérdés^{re}*.

4. A viszonyragszerű elemek cseréjében tendencia volt, hogy a válaszadók 12 esetből 10-szer (~ 83%) dativusi alakra, tehát az *ad* ige tipikus, a nyelvhasználók elméjében leginkább rögzült vonzatstruktúrájába ágyazódott harmadik cselekvéshordozóra cserélték a régens szintaktikai környezetében ritkábban fellelhető, s ennél fogva szokatlanabb(nak tűnő) allativusi, delativusi és sublativusi formánsokat.

5. Érdekes továbbá, hogy három alkalommal a nonszensz szó szintaktikai vonása (tárgyi mondatrészi szerep) fajsúlyosabbnak bizonyult, mint alaktani, szófajtnai sajátossága (-t tárgyraggal való ellátottság, főnévi státus), ezt példázza, hogy néhány adatközlő a tárgyragos nonszensz szót (pl. *halimpót*) tárgyi szerepet betöltő főnévi igenévvel (*enni*) feleltette meg, pl. *A kereg halimpót ad a zsulán^{ak}* = *A járókelő enni ad a macskán^{ak}*.

6. Érdemes figyelmet szentelnünk arra a jelenségre, hogy az angol nyelvben az absztrakt és a konkrét főnevek fonológiai kódoltak, tehát már jelentésfeldolgozásuk előtt következtetéseket vonhatunk le arra vonatkozóan, hogy a fent említett két kategória közül melyikbe tartozhatnak, pl. egy absztrakt nomen szóalakja nagyobb valószínűséggel tartalmaz prefixumot és/vagy suffixumot, illetőleg mássalhangzó-klasztert, továbbá gyakran „hosszabbak mind szótagszámban, mind fonémaszámban”³⁵ (Reilly et al. 2012 – idézi Benczes 2019: 27–28), mint a konkrét főnevek. Éppen az ilyesfajta kategorizálási lehetőségekre épül második hipotézisem, miszerint a nonszensz szavas mondatok megfelelőinek kidolgozása során nem csak a szemantikai relációknak, hanem a hangzásnak is nagy szerepe lesz. Bizonyító erejű, hogy a válaszadók egy része – a kérdőív elején megadott instrukció ellenére (vö. Nem feltétel, hogy

³⁵ „they are longer in both syllable and phoneme number”

az értelmes szavakat hasonlóan ejtsük, mint a megadott álszavakat.) – következésképpen a nonszensz szavak fonémaszekvenciájához hasonló nyelvi „manifesztációkat” keresett. Egy adatközlő ekképpen számolt be a kérdőív kitöltése során gyűjtött tapasztalatairól: „volt, amikor inkább a hangzáshoz ragaszkodtam, és olyankor a szemantikából, illetve a szintaxisból «engedtem» egy kicsit”. Erre a jelenségre a továbbiakban úgy hivatkozom, mint a hasonló hangzás elvére. A válaszadóknak ez a törekvése figyelhető meg az alábbi mondatokban:

A kereg halimpót ad a zsulának

= *A keszeg kampót ad a juhásznak,*

= *A keszeg kalippót ('vizes, gyümölcsízű jégkrém') ad a csulának ('nyál, köpet', 'csonkolt fülű állat') (internet 2),*

= *A herceg haribót ('gumicukor') ad az urának.*

A pinty kamajdost ad a dangírra

= *A pinty kalapost ad a radírra,*

= *A pincsi kamatot ad a daginak,*

= *A pintyőke kalapot ad a tapírra.*

A guzus gondolát ad a kömbölhöz

= *A dadus gondolát ad a ködmönhöz,*

= *A güzü gondolát ad a gödörhöz,*

= *A Gizus szotyolát ad a pörkölhöz.*

A fertaló setymeget ad a vényércről

= *A faló selymet ad a vecsernyéről,*

= *A feladó véleményt ad a nyércről,*

= *Az eladó selymet ad a kredencről.*

A nonszensz szavak hangzásához, hangtani sajátosságaihoz való ragaszkodás olykor újabb – ezúttal értelmes szavakat tartalmazó – nonszensz mondatokat eredményezett, pl. *A guzus gondolát ad a kömbölhöz* → *A güzü gondolát ad a gödörhöz*.

Az is előfordult, hogy egy-egy nonszensz szó ugyanazt a magyar megfelelőt idézte fel különböző nyelvhasználók elméjében, pl.

- *A kereg halimpót ad a zsulának*: kereg helyett *gyerek* (az összes *ad₁* konstrukciót felelevenítő példa közül 16,07%),

- *A guzus hondolát ad **kömbölhöz***: kömbölhöz helyett pörkölthöz (az összes ad_3 konstrukciót felelevenítő példa közül 11,86%),
- *A pintyi **kamajdost** ad a dangírra*: kamajdost helyett kabátot (az összes ad_2 konstrukciót felelevenítő példa közül 10,30%),
- *A **fertaló** setymeget ad a vényércről*: fertaló helyett feltaláló (az összes ad_4 konstrukciót felelevenítő példa közül 6,99%).

A nonszensz szó megfelelőjének szemantikai tartalma (s annak bővítményrendszerre gyakorolt hatása, pl. jelentésmegszorítás) időközönként sporadikusan terjedt tovább a mondatban. Mivel a *valaki ad valamit valamihez* struktúra általában a hozzáadás mozzanatát (pl. fűszer hozzáadása az ételhez) asszociálja, továbbá a *kömbölhöz* alak magánhangzóállományát tekintve azonos a főzést mint tevékenységet erősen felidéző *pörkölthöz* szóalakkal, *A guzus hondolát ad a kömbölhöz* álszavas mondat nominativusi pozíciójában gyakran a *szakács* foglalkozásnév tűnt fel (35,02%), amely bár hangalakját tekintve nem hasonló a *guzus* nonszensz szóhoz, a hozzáadás aktusával, illetőleg a *pörkölthöz* alakkal szoros szemantikai, így asszociatív viszonyban áll. A *szakács* főnév több ízben történő megjelenése a következő asszociációs ösvényen keresztül valósulhatott meg: *pörkölt* → *főzés* → *szakács*.

Szemantikai aspektusból az előbb említett sporadikus terjedés gyakran a hiperonímia → hiponímia fölé-alárendeltségi viszonyokat kifejező, illetve az egyazon nemfogalomnak alárendelt, tehát szemantikai értelemben véve mellérendelői relációt alkotó hiperonímia → hiponímia asszociációs ösvények mentén teljesült (vö. előbbire *keszeg* → *hal*, utóbbira *pinty* → *galamb*, *keszeg* → *csuka*), olykor úgy, hogy az ösvény első eleme (pl. *keszeg*, *pinty*) nem jelent meg testesen az adatközlő által megadott mondatban, pl. *A **halór** büntetést ad a pecásnak*, *A gazda **halat** ad a teknősnek*. Meggyőződésem, hogy a nonszensz szavak értelemmel bíró megfelelőinek kidolgozásában a hiperonímia → hiponímia, illetve a hiperonímia → hiponímia szemantikai relációkra épülő asszociációs ösvényeknek van a legnagyobb szerepe, pl.

- *A kereg **halimpót** ad a zsulának* álszavas mondatban a nonszensz accusativusi alak eleve tartalmazza a *hal* hiperonímiát, továbbá a *kerég* ragtalan alak igen hasonló az egyik halfaj megnevezéséhez, mégpedig a *keszeg*hez, amely – vélhetően a hangtani hasonlóságok hatására – a válaszok közt nominativusi (*keszeg*, 5,35%), accusativusi (*keszeget*, 0,59%) és dativusi formánsként (*keszegnek*, 0,59%) is előfordult. Egyébiránt, a *hal* főnév, más szóalakok építőköveiként is előfordult egy-egy mondatban, pl. *A*

halász halat ad a vevőnek, A keszeg halrágcsát ad a zsiráfnak. Mi több, egy alkalommal éppen a *keszeg* és a *hal* szavak jelentéstani tartalma hívhatta életre az *állat* nemfogalmat is (vö. *keszeg* → *hal* → *állat*), pl. *Az anyaállat élelmet ad a kölykének,*

- *A pintyi kamajdost ad a dangírra* példában a nonszensz nominativusi alak az 'énekesmadár' jelentésű szót (*pinty*) foglalja magába: a *pinty* az e struktúrát idéző mondatok 6,06 % -ban jelent meg. Éppen a *pinty* mint a madarak csoportjának egyik alárendelt egyede (hiperonímiája) motiválhatta a *madár* hiponímia, valamit ugyanezen kategória egyéb hiperonímiáinak megjelenését a válaszokban (pl. *papagáj, galamb*), pl. *A papagájspecialista csukamájolajat ad a felfázásra, A galamb pénzt ad a tápra, A juhász kalapot ad a madárijesztőre.*

Alább az *ad* ige négy eltérő vonzatstruktúrájára épülő nonszensz szavas mondat megfelelőinek szemantikai elemzését végeztem el. A jelentéstani vizsgálódásból kizártam a nonszensz mondatokat (vö. Nádasdy 2020), illetőleg azon szekvenciákat, amelyekben a nonszensz szavak viszonyragszerű végződéseitől és a megadott régenstől (*ad*) eltérő elem szerepelt, továbbá azokat is, amelyeknek harmadik komponense (pl. sublativusi alak) inkább volt³⁶ szabad határozó, mintsem vonzat. Munkám során az *ad*₁, *ad*₂, *ad*₃, *ad*₄ struktúra (lásd 4.) összes komponensét (első, második, harmadik cselekvéshordozó) elemeztem. A szemantikai vizsgálat során végül 546 mondat 1644 vonzatát vizsgáltam.

Mivel a vizsgálat tárgyát képező kötött bővítmények szófaji státusa három (infinitivusi) kivételtől eltekintve főnév volt, nagy hasznát vettem Paradis (2005) munkájának (vö. Palágyi 2022: 139–140), aki a főnévi státusú egyedeket három fő jelentéstani csoportba sorolta időbeli és térbeli kiterjedtségük szerint: az elsődleges entitások (pl. *manul, úszódressz, Superman*) háromdimenziós térben léteznek vagy képzelhetők el, a másodlagos entitások általában kezdő- és végpontot implikáló (ESEMÉNY, CSELEKVÉS: *esküvő, macskahajkurászás*) vagy körülhatárolhatatlan jelentésszerkezettel rendelkező főnevek (ÁLLAPOT: *boldogság*), végül a harmadlagos entitások (*tudásszomj, zoológia, tavasz*) időbeli és térbeli kiterjedéssel nem rendelkező, tisztán absztrakt fogalmak (vö. Palágyi 2022: 139–140). Paradis (2005) és Palágyi (2022) nyomán e három kategória altípusai a következőképpen határozhatók meg:

elsődleges entitások: ÁLLAT, EMBER, NÖVÉNY, ARTEFAKTUM, HELY, ANYAG, TERMÉSZETI JELENSÉG;

másodlagos entitások: ESEMÉNY, FOLYAMAT/CSELEKVÉS, ÁLLAPOT;

³⁶„Meg kell említenünk, hogy a vonzatok és az adjunktumok elkülönítése nem mindig könnyű (**ha egyáltalán lehetséges**)” (Kálmán–Trón 2005: 70 – kiemelés a szerzőtől).

harmadlagos entitások (SHELLS, ABSZTRAKTUM)³⁷: TÉNYLEGESSÉG, KOMMUNIKÁCIÓ, GONDOLATISÁG, TUDOMÁNY, KÖRÜLMÉNY, MÉRTÉK, IDŐ.

A vonzatstruktúrák komponenseire jellemző jelentéstani tartalom minél pontosabb meghatározása érdekében az egyes vonzattömbökben szép számban előforduló, nagyrészt ARTEFAKTUM, illetve ABSZTRAKTUM csoportba sorolandó egyedek alkategóriáit is létrehoztam, pl. RUHÁZAT, FOGYASZTHATÓ TERMÉK, SZÍN, etc. Az alábbiakban a szemantikai elemzés eredményeit közlöm szöveges elemzéssel és táblázatos formában is. A továbbiakban főként azt lesz érdekes és érdemes nyomon követni, hogy milyen szemantikai ismérvekkel rendelkező tárgyragos alakok kompatibilisek, illetve inkompatibilisek az egyes vonzattömbökkel.

6.1. *ad*₁ (= valenciakonstrukció): *A kereg halimpót ad a zsulának*

A nonszensz szavas mondatok megfelelőinek vizsgálata alapján a valenciakonstrukció tipikus szemantikai képlete a következő: **ÉLŐLÉNY (nom.) + FOGYASZTHATÓ TERMÉK (acc.) + ÉLŐLÉNY (dat.)**, pl. *A gyerek fagyit ad a kutyának*. Az adatok arra engednek következtetni, hogy az *ad* ige valenciakonstrukciója leggyakrabban az élelem átadásának mozzanatát idézi fel, s ahhoz, hogy e „színházi dráma” teljes legyen, két ’élőlény’ jelentésű főnév szükségeltetik, nevezetesen egy ételt átadó és egy feltehetően üreshasú és/vagy étkes átvevő. Az ’élelem’ jelentésű vonzat esetenként nem csupán ember, hanem más élőlény (állat, növény) számára fogyasztható terméket is jelölt, pl. *csont, széna, tápoldat*. A FOGYASZTHATÓ TERMÉK kategóriába tartozó tárgyragos nomenek sokszoros kidolgozása (56,64%) amiatt is bekövetkezhetett, hogy a *halimpót* nonszensz szó a nyelvhasználók elméjében inkább ’élelem, élelmiszer’, mintsem ’élőlény’, ’használati tárgy’ jelentésű főnevet idézett fel. A *kosár* mint artefaktum két mondatban is szerepelt, ám mindkétszer szemantikai egységet alkotott az igéjével, pl. *A nő kosarat ad a férfinak, A lány kosarat ad a fiúnak*. E több (konkrét és átvitt) síkon értelmezhető egyedeket Hadrovics (1969: 111–113) kételtű szintagmáknak nevezte, mivel kizárólag a kontextus és a beszédhelyzet lehet segítségünkre abban, hogy jelentésüket a megnyilatkozó fél elvárásának megfelelően dekódoljuk. Mindent összevetve leszögezhető, hogy az 1. táblázat szerint a tárgyi mondatrész leggyakrabban ’élelmiszer’-t (pl. *kenyér, tej, fagyi*) vagy valamilyen elvont entitást (pl. *sebesség, értelem, büntetés*) jelölt.

³⁷ Paradis (2005) a SHELLS ’váz, burok’ megnevezést alkalmazza e halmazra, míg Palágyi (2022) az ABSZTRAKTUM fogalommal él. Én következetesen az utóbbi terminust fogom alkalmazni.

143 mondat	A kereg	halimpót	ad	a zsulának
élőlények	91,60% • <i>anya</i> • <i>tanár</i> • <i>gyerek</i>	4,19% • <i>virág</i> • <i>hal</i>		89,51% • <i>nyúl</i> • <i>kutya</i> • <i>fiú</i>
fogyasztható termék	2,79% • <i>só</i> • <i>citromhéj</i> • <i>gyömbér</i>	56,64% • <i>kenyér</i> • <i>élelem</i> • <i>tej</i>		2,79% • <i>leves</i> • <i>étel</i> • <i>süti</i>
absztraktum	2,08% • <i>hatalom</i> • <i>reggel</i> • <i>lejtő</i>	13,88% • <i>íz, zamat</i> • <i>sebesség</i> • <i>értelem</i>		4,19% • <i>önkény</i> • <i>élet</i> • <i>gondolat</i>
fantáziavilág lényei	1,39% • <i>Télapó</i> • <i>mumus</i>			0,69% • <i>banya</i>
közlési funkció	1,39% • <i>szöveg</i> • <i>szó</i>	6,29% • <i>csók</i> • <i>pofon</i> • <i>büntetőcédula</i>		
cselekvés	0,69% • <i>makramé</i> 'makramézás'			
artefaktum		6,99% • <i>játék</i> • <i>kalitka</i> • <i>kosár</i>		2,09% • <i>labda</i> • <i>hinta</i> • <i>tehervonat</i>
iskolai osztályzat		5,59% • <i>egyes</i> • <i>ötös</i>		
pénz, pénzösszeg		5,59% • <i>pénz</i> • <i>baksis</i> • <i>fizetés</i>		
testrész				0,69% • <i>haj</i>

1.táblázat: ad_1 (= valenciakonstrukció): *A kereg halimpót ad a zsulának.*

6.2. ad_2 : *A pintyi kamajdost ad a dangírra*

A *valaki valamit ad valamire* struktúra tipikus szemantikai képlete a következő: ÉLŐLÉNY (nom.) + RUHÁZAT (acc.) + ÉLŐLÉNY (sub.), pl. *Az anyuka kabátot ad a gyerekekre.* Az ad_2 vonzattömb az öltöztetés eseményét „viszi színre”, ekképpen egy 'ruházi termék'-et jelölő fogalmon kívül két 'élőlény'-t jelentő főnevet igényel, egy öltöztetőt és egy patiens szerepű egyedet. Nominativusi pozícióban az általában *szerető, gondoskodó, féltő* participiumokkal jellemzett *anya* és kicsinyítőképzős változata, az *anyuka* bukkant fel leggyakrabban (16,66%), minthogy az öltöztetés mozzanata a szülő-gyermek közti bensőséges

viszonyt idézi. Éppen a struktúra által megjelenített tipikus esemény ad magyarázatot arra is, hogy a harmadik cselekvéshordozó (N[-rA]) három alkalommal miért jelölhetett 'emberhez hasonló öltöztethető tárgy'-at, pl. *A juhász kalapot ad a madárijesztőre, A kirakattrendező nadrágot ad a bábura*. Annyi bizonyos, hogy a 2. táblázat szerint a tárgyi mondatrész leggyakrabban 'ruházat'-ot (pl. *kalap, kabát*), 'fizetőeszköz'-t vagy 'pénzügylet'-et (pl. *krajcár, előleg*), illetőleg 'iskolai osztályzat'-ot (pl. *egyes, ötös*) jelölt.

132 mondat	A pintyi	kamajdost	ad	a dangírra
élőlények	93,93% • <i>anya</i> • <i>szülő</i> • <i>tanár</i>			29,54% • <i>gyerek</i> • <i>unoka</i> • <i>baba</i>
gazdasági társaság, pénzügyintézet	3,78% • <i>bank</i> • <i>cég</i>			
artefaktum	1,51% • <i>pirula</i> • <i>kenőcs</i>	5,30% • <i>dáma</i> • 'kártyalap' • <i>kenőcs</i> • <i>gyógyszer</i>		9,84% • <i>madárijesztő</i> • <i>bábu</i> • <i>tévé</i>
fantáziavilág lényei	0,75% • <i>Hófehérke</i>			0,75% • <i>Morgó</i>
ruházat		31,06% • <i>kabát</i> • <i>ruha</i> • <i>sapka</i>		
fizetőeszköz, pénzügylet		25,75% • <i>pénz</i> • <i>kamat</i> • <i>kölcsön</i>		5,30% • <i>ár</i> • <i>betét</i> • <i>befektetés</i>
iskolai osztályzat		18,18% • <i>egyes</i> • <i>ötös</i>		
közlési funkció		11,36% • <i>pacsi</i> • <i>tanács</i> • <i>áldás</i>		3,78% • <i>vélemény</i> • <i>kérdés</i> • <i>szó</i>
absztraktum		8,33% • <i>enyhülés</i> • <i>haladék</i> • <i>hang</i>		
iskolai produktum				18,18% • <i>dolgozat</i> • <i>felelet</i>

				• vizsga
fogyasztható termék				10,60% • lángos • pálinka • fagyi
esemény				8,33% • frigy • bevásárlás • koncert
testrész				7,57% • fej • kéz • ujj
cselekvés				0,75% • továbbhaladás

2. táblázat: *ad*₂: *A pintyi kamajdost ad a dangirra.*

6.3. *ad*₃: *A guzus hondolát ad a kömbölhöz*

A *valaki valamit ad valamihez* struktúra tipikus szemantikai képlete a következő: **ÉLŐLÉNY (nom.) + FOGYASZTHATÓ TERMÉK (acc.) + FOGYASZTHATÓ TERMÉK (all.)**, pl. *A szakács sót ad a leveshez.* Az *ad*₃ vonzatkeret a hozzáadás mozzanatát implikálja, legtipikusabban egy ember számára fogyasztható termék – legyen az összetevő, ízesítőszer vagy folyékony halmazállapotú anyag (pl. *só, hús, kenyér, tejszín*) – hozzáadását a készülő ételhez/italhoz (pl. *leves, pörkölt, koktél*). E vonzattömb a hozzáadás aktusát nem kizárólag a fogyasztható termék ételhez történő öntése/keverése/szórása etc. által jeleníthette meg: az összeadást mint algebrai műveletet, illetve a színkeverés mozzanatát is kidolgozhatta, pl. *A tanár nullát ad a huszonöthöz, A festő sárgát ad a kékhez.* Végtere is, amint az a 3. táblázatban jól látszik, a tárgyi mondatrészt képviselő főnevek körében a 'fogyasztható termék' jelentésű egyedek száma magasan felülreprezentált (80%), e csoportot pedig nagy lemaradással követik az 'absztraktum'-ot jelölő alakok (6,04%), pl. *A nyár erőit ad az aratáshoz, A gondolat lendületet ad a folytatáshoz.*

149 mondat	<i>A guzus</i>	<i>hondolát</i>	<i>ad</i>	<i>a kömbölhöz</i>
élőlények	95,97% • szakács • pék • cukrász	0,67% • virág		
absztraktum	1,34% • gondolat	6,04% • kínrim		0,67% • jövő

	• <i>siker</i>	• <i>ötlet</i> • <i>íz</i>		
artefaktum	0,67% • <i>gőzös</i> • <i>'gőzmozdony'</i>	4,02 % • <i>harisnya</i> • <i>szatyor</i> • <i>kalapács</i>		2,68% • <i>kenőcs</i> • <i>cipő</i> • <i>csokor</i>
cselekvés, esemény	1,34% • <i>evés</i> • <i>kurzus</i>			6,04% • <i>szerelés</i> • <i>lovaglás</i> • <i>verseny</i>
fantáziavilág lényei	0,67% • <i>mumus</i>			
fogyasztható termék	0,67% • <i>bors</i>	80,53% • <i>só</i> • <i>paprika</i> • <i>liszt</i>		83,89% • <i>leves</i> • <i>mártás</i> • <i>étel</i>
anyag		2,01% • <i>por</i> • <i>malter</i> • <i>homok</i>		1,34% • <i>malter</i>
közlési funkció		2,01% • <i>tanács</i> • <i>javaslat</i>		
pénz, pénzügylet		2,01% • <i>pénz</i> • <i>kedvezmény</i> • <i>pótlék</i>		1,34% • <i>fizu</i> • <i>(pénz)ügylet</i>
szám		2,01% • <i>nulla</i> • <i>öt</i>		2,01% • <i>hat</i> • <i>huszonöt</i>
szín		1,34% • <i>kék</i> • <i>sárga</i>		1,34% • <i>fehér</i> • <i>kék</i>

3. táblázat: *ad*₃: *A guzus hondolát ad a kömböhlöz.*

6.4. *ad*₄: *A fertaló setymeget ad a vényércről*

A *valaki valamit ad valamiről* struktúra tipikus szemantikai képlete a következő: ÉLŐLÉNY (nom.) + KÖZLÉSI FUNKCIÓ (acc.) + ESEMÉNY, ESET (del.), pl. *A lakó hírt ad a betörésről.* Az *ad*₄ szekvencia konceptualizációja során bizonyosságot nyert, hogy a struktúra által tipikusan színre vitt esemény fókuszában a közlés mint tevékenység áll, miképpen a cselekvő írásban vagy szóban közöl valamit (pl. *hírt, információt, leírást ad*) egy bekövetkezett eseményről (pl. *választás, aratás*). A *fertaló* nominativusi alak hét válaszadó elméjében a nonszensz szó hangzásához igen hasonló *feltaláló* alakot idézte fel, a struktúra által

legtipikusabban kidolgozott eseménynek köszönhetően (vö. információátadás mozzanat) pedig egy olyan feltaláló képét, aki nem rest hírt adni felfedezéséről és találmányáról, s aki (bátran) véleményt nyilvánít, pl. *A feltaláló hírt ad a felfedezéséről, A feltaláló véleményt ad a gépésről.*

A 4. táblázat tanúsága szerint az *ad*₄ vonzatkeret tárgyi pozíciójában szép számmal fordultak elő a KÖZLÉSI FUNKCIÓ (59,83%), valamint a HIVATALOS DOKUMENTUM, IGAZOLÁS (36,88%) jelentéstani kategóriába illeszkedő alakok.

122 mondat	<i>A fertaló</i>	<i>setymeget</i>	<i>ad</i>	<i>a vényércről</i>
élőlények	95,08% • <i>feltaláló</i> • <i>eladó</i> • <i>orvos</i>			18,85% • <i>célszemély</i> • <i>nyérc</i> • <i>vádlott</i>
hivatalos szerv, intézmény	3,27% • <i>sajtó</i> • <i>híradó</i> • <i>hivatal</i>			1,63% • <i>munkahely</i> • <i>iskola</i>
közlési funkció	0,81% • <i>összefoglaló</i>	59,83% • <i>hír</i> • <i>leírás</i> • <i>tájékoztatás</i>		2,45% • <i>vélemény</i> • <i>hír</i>
hivatalos igazolás, dokumentum		36,88% • <i>számla</i> • <i>lelet</i> • <i>igazolás</i>		0,81% • <i>licenz</i>
artefaktum	0,81% • <i>könyv</i>			13,93% • <i>cikk</i> • <i>könyv</i> • <i>találmány</i>
absztraktum		3,27% • <i>órát</i> • <i>'tanítási óra'</i> • <i>adat</i>		10,65% • <i>tudás</i> • <i>időjárás</i> • <i>eredmény</i>
állapot, helyzet				10,65% • <i>hiányzás</i> • <i>betegség</i> • <i>helyzet</i>
esemény, eset				30,32% • <i>előadás</i> • <i>vásárlás</i> • <i>betörés</i>
elvégzendő munka/feladat				4,91% • <i>munka</i> • <i>projekt</i> • <i>tanultak</i>

fantáziavilág eleme			0,81%
			• <i>kriptonit</i> • 'űrbéli kristály'
fogyasztható termék			3,27%
			• <i>citrom</i> • <i>alma</i>
iskolai produktum			1,63%
			• <i>dolgozat</i> • <i>vizsga</i>

4. táblázat: *ad*₄: *A fertaló setymeget ad a vényércről.*

A négy eltérő vonzatstruktúra építőkockáinak szemantikai összevetése bizonyítja, hogy mindegyik tömb tipikusan más és más esemény „színre vitelért” felelős a nyelvhasználatban. A struktúrák közös vonása, hogy alanyi pozícióban legtöbbször 'élőlény' jelentésű cselekvő tűnt fel (vö. *ad*₁: 91,60%, *ad*₂: 93,93%, *ad*₃: 95,97%, *ad*₄: 95,08%), aki gyakorta ágensi szerepkörrel rendelkezett, minthogy tudatos, saját energiáját mozgósító cselekvőként (vö. Pankovics 2020) volt azonosítható, pl. *A csuhás áldást ad a munkásokra.* A tárgyi pozíció terén azonban jelentős eltérés mutatkozott az *ad* ige különféle erőtereiben. A következő fejezetben (7.) azt mutatom be, hogy az *ad* vizsgált valenciastuktúráiban milyen szemantikai tartalom jelenik meg tárgyi pozícióban.

7. A valenciakonstrukció tárgyi pozíciójának tipikus szemantikai kategóriái a nem tipikus vonzatstruktúrákra vetítve

Harmadik hipotézisem szerint a többjelentésű *ad* igei régens vonzatstruktúrái között (valenciakonstrukció vs. nem tipikus vonzatstruktúra) szemantikai alapon nyugvó tárgyi megoszlás lesz észlelhető: a táblázat adatai alátámasztani látszanak azon felvetésemet, miszerint a tipikus vonzatstruktúrában (= valenciakonstrukcióban) (*ad*₁) olyan szemantikai ismérvekkel rendelkező tárgyragos elemek is szerepelhetnek, amelyek a nem tipikus vonzatstruktúrákból nem mutathatók ki. Vagy azért nem, mert az adott szemantikájú accusativusi formák a nem tipikus struktúráknak nem prototipikus elemei, mivelhogy adott (beszéd)situációkhoz kötöttek³⁸ (az alaptag vonzatstruktúrát befolyásoló situációs jelentéséről lásd Hegedűs 2005), pl. *A kislány harapnivalót ad az eseményre, A fiú uzsonnát ad a lépcsőről/polcra, A gólya halat ad a tetőről* etc. vagy azért nem, mert bizonyos

³⁸Ilyen szituációs esemény lehet pl. az, ha a *Mire adta a pénzt?* kérdést szükséges megválaszolni. A válasz ekképpen hangozhat: *Apa ballagásra adta a pénzt.* Megfigyelhető, hogy a sublativusi alak ekkor új, fontos információval szolgál, tehát elhagyhatatlan a struktúrából. A sublativusi forma fontos közlési funkcióját mutatja, hogy az ilyenkor fókuszpozícióba kerül.

szemantikájú tárgyragos alakok igen nehezen (esetleg egyáltalán nem) illeszthetők be a nem tipikus vonzattömbökbe. Utóbbi jelenségre a továbbiakban mint (részleges vagy teljes) tárgyi inkompatibilitásra hivatkozom pl.:

- Az *ízt/zamatot* tárgyi mondatrész részleges inkompatibilitása, pl. *A só ízt ad az ételnek, A citromhéj zamatot ad a sütinek*:
- * NP_{nom.} *ízt/zamatot* 'ízlelőszervben keltett érzet' (ÉKsz.²) ad NP_{sub.}(-rA) (0 találat: *Mazsola*)
- * NP_{nom.} *ízt/zamatot* 'ízlelőszervben keltett érzet' (ÉKsz.²) ad NP_{del.}(-rÓl) (0 találat: *Mazsola*),
 - A *mattot* tárgyi mondatrész részleges inkompatibilitása, pl. *A sakkozó mattot ad az ellenfélnek*:
- * NP_{nom.} *mattot* ad NP_{all.}(-hOz): (0 találat *Mazsola*),
 - A *sebességet* tárgyi mondatrész részleges inkompatibilitása, pl. *A lejtő sebességet ad a labdának*:
- * NP_{nom.} *sebességet* ad NP_{all.}(-hOz) (0 találat: *Mazsola*),
 - A *haladékot* tárgyi mondatrész részleges inkompatibilitása, pl. *A bankár haladékot ad a kereskedőnek*:
- *NP_{nom.} *haladékot* ad NP_{all.}(-hOz) (0 találat: *Mazsola*)
- *NP_{nom.} *haladékot* ad NP_{del.}(-rÓl) (0 találat: *Mazsola*),
 - A *teret* tárgyi mondatrész (teljes?) inkompatibilitása, pl. *A hatalom teret ad az önkénynek*:
- * NP_{nom.} *teret* ad NP_{del.}(-rÓl) (0 találat: *Mazsola*).

Amint látjuk, a tárgyi inkompatibilitás (tipikusan) a szemantikai egységet képző *N_{acc.} + ad* kapcsolatokra jellemző.

Figyelemreméltó jelenség továbbá a *baksist/csúszópénzt ad* séma (pl. *A szatócs baksist ad a defterdárnak, A fickó csúszópénzt ad a zsarunak* mondatokban), mivel a tárgyi státusban fellelhető elemek jelentése már eleve tartalmazza a pénzadás mozzanatának célját, amely a fenti esetekben az előnyhöz jutás aktusában manifesztálódik, vö. *baksis* 'kenőpénz', *csúszópénz* 'megvesztegetésül valakinek titkon adott pénz' (ÉKsz.²). A *csúszópénzt/baksist* ad szintagmák az accusativusi alak (különös) szemantikai sajátosságai miatt nem igénylik a sublativusi alak vonzatként való kidolgozását, mivelhogy a kenőpénzt/baksist nem valamire, hanem valamiért szokás adni, pl. **A szatócs baksist/csúszópénzt 'kenőpénz' ad fagyira/kirándulásra/bevásárlásra/megvesztegetésre*, „Magyarországon csúszópénzt szokás adni a zökkenőmentes ügyintézésért” (MNSZ2 – kiemelés a szerzőtől). Ellenben a PÉNZ, PÉNZÜGYLET szemantikai kategória a *valaki ad valamit valamire* szekvencia accusativusi

pozíciójában az egyik legtipikusabb elemnek tekintendő (25,75%), pl. *A férj pénzt ad a bevásárlásra.*

Az 5. táblázat adatai arról tanúskodnak, hogy a vizsgálatom tárgyát képző vonzatstruktúrák között – a legtöbb esetben tipikusan – valóban szemantikai alapon nyugvó tárgyi megoszlás észlelhető, vö. a vonzattömbök tárgyragos elemeinek tipikus szemantikai kategóriáit:

***ad*₁ (= valenciakonstrukció) tárgyi pozíciójában:** FOGYASZTHATÓ TERMÉK,

***ad*₂ tárgyi pozíciójában:** RUHÁZAT,

***ad*₃ tárgyi pozíciójában:** FOGYASZTHATÓ TERMÉK,

***ad*₄ tárgyi pozíciójában:** KÖZLÉSI FUNKCIÓ.

Arról van szó, hogy az eltérő vonzatstruktúrákat kiépítő, azonos fonémaszekvenciájú, ám (kissé) eltérő jelentésű *ad* ige időnként más és más jelentéstani ismérvekkel rendelkező tárgyi mondatrész beépülését támogatja saját szintaktikai környezetébe.

546 mondat tárgyragos eleme	<i>valaki ad valamit</i> <i>valakinek (ad₁)</i>	<i>valaki ad valamit</i> <i>valamire (ad₂)</i>	<i>valaki ad valamit</i> <i>valamihez (ad₃)</i>	<i>valaki ad valamit</i> <i>valamiről (ad₄)</i>
élőlények	4,19%		0,67%	
absztraktum	13,88%	8,33%	6,04%	3,27%
artefaktum	6,99%	5,30%	4,02%	
fogyasztható termék	56,64%		80,53%	
iskolai osztályzat	5,59%	18,18%		
közlési funkció	6,29%	11,36%	2,01%	59,83%
pénz, pénzösszeg	5,59%	25,75%	2,01%	

5. táblázat

8. Összegzés

A téma kidolgozása során nyilvánvalóvá vált számomra, hogy az igei valenciaszámok (vö. a MGr. [2000] nyomán az igék 0–4 valenciájúak) a régens tipikus előfordulásában – tehát abban a jelentésében, szintaktikai környezetében³⁹ etc., amelyet elménkben először felidéz – mért kitevők, e mérésbeli sajátosság okai pedig (elsősorban) a valenciaszámokat megalkotó Tesnière

³⁹Lásd Tesnière (1959) sokat alkalmazott példáját, amelyben minden vonzat jól beazonosítható tematikus szereppel rendelkezik: *Alfréd (Ágens) könyvet (Patiens) ad Bernátnak (Beneficiens)* (vö. Hegedűs 2018: 70).

pedagógia, illetve nyelvoktatás iránti elkötelezettségében⁴⁰, illetőleg teoretikus alapvetésében keresendő: részint abban, hogy a valenciadoktrína a nyelvészet hasznosságát, alkalmazhatóságát szem előtt tartó nyelvésztől származik, részint pedig a Tesnière által (is)⁴¹ elismert igeközpontúságban. A valenciaelmélet atyja sokkal inkább az idegen nyelvek oktathatóságára, mintsem a szintaktikai viszonyok teljes körű (!) leírására fókuszált: „A munka nyelvoktatási gyakorlat közben született meg és a nyelvoktatási, nyelvtanulási, valamint műfordítási célokra való alkalmazhatóság lebegett célként szerzője szeme előtt. Tesnière a nyelvet nem egyszerűen leírni, hanem megérteni és gyakorlatilag tanulhatóbbá tenni is akarta” (Károly 1963: 163). Az ige primátusának tanát elismerő és alkalmazó francia nyelvész (még) nem számolt a verbum különféle szituatív jelentéseivel és a vele kapcsolatban álló bővítmények szemantikai sajátosságaival. Mérése így sosem volt egészes, hiszen egyedül az ige természetadta tulajdonságaiból indult ki (vö. H. Molnár 1969: 232–233), amely egyet jelentett az alaptagot tipikus jelentéséből „kibillentő”, s ennél fogva olykor vonzatstruktúra-formáló bővítmények mellőzésével. A nyelvtudományi „vegyérték” meghatározása tehát kizárólag a régens jelentésének és természetadta tulajdonságainak vizsgálatán alapszik (vö. H. Molnár 1969: 232–233), általában szemantikailag „steril” környezetben történik, (ügyesen) elkenődve a vonzatstruktúra jelentéstani tartalommal bíró elemeinek valós szerepét, mégpedig azt, hogy az igevonzat lényegét tekintve nem mindig egyetlen régensnek, hanem esetenként az ige egész bővítménykörének, az egész igei rendszernek függvénye (vö. H. Molnár 1969: 234).

Dolgozatomban a vonzatosság kérdéskörének több aspektusú, sokrétű vizsgálatával és elemzésével foglalkoztam, melynek kiindulópontjául (főként) Lucien Tesnière valenciaelmélete, a magyar leíró grammatikák vonzat-, illetve valenciadefiníciói (lásd 1., 2., 3. és 4. fejezet), illetőleg Pankovics (2020) nonszensz szavas kísérleti eljárása (lásd 5., 6. és 7. fejezet) szolgált. Fő célomnak tekintetem a témakört keresztül-kasul szövő problémahálózat megvilágítását, amelyet a magyar és külföldi szakirodalomban fellelhető információk, adatok minél pontosabb és behatóbb vizsgálatával kívántam megvalósítani. Megkíséreltem rámutatni az igei régens szemantikai és szintaktikai mintázata között általában fellelhető kohézióra. Töprengtem azon a kérdésen, vajon miként lehetséges az, hogy egy ige adott struktúrában több vonzattal rendelkezik, mint amennyit magához vehetne a Tesnière (1959) és a magyar leíró

⁴⁰A poliglott Lucien Tesnière az első világháború frontján francia, angol, orosz, olasz és német fordítóként dolgozott, a Strasbourgi Egyetemen szláv nyelveket, az Institut d’Étude Française modernes de la Faculté-n pedig saját anyanyelvét, a franciát oktatta. Érdekes, hogy világháborús fogsága idején magyarul is tanult (Kahane–Osborne 2015: xxxii–xxxiii).

⁴¹Az ige primátusi szerepét a klasszikus függőségi grammatika letéteményese, Brassai Sámuel is elismerte (vö. Imrényi 2011: 7).

grammatikák (pl. MGr.) által meghatározott valenciaszáma szerint. Munkám legfontosabb eredményének a tesnière-i vonzatkötőképesség-mérés sajátosságainak részletekbe menő ismertetését, illetőleg a többjelentésű *ad* ige négy vonzatstruktúrájának szemantikai feltérképezését tartom. Utóbbi eljárás lehetővé tette az *ad*₁ (valenciakonstrukció) és az *ad*₂, *ad*₃, *ad*₄ vonzattömbök (eltérő) funkcióinak leírását, s a részleges tárgyi inkompatibilitás mint szintaktikai jelenség bemutatását.

További kutatási téma lehet a konverzív jelentésű igék (pl. *ad* ↔ *vesz*) azonos minőségű vonzatokat tartalmazó struktúráinak tüzetes, nonszensz szavas kutatáson alapuló szemantikai vizsgálata (pl. *valaki valamit ad valamire*, *valaki valamit vesz valamire*), minthogy a konverzívák valenciakonstrukciójukban (általában) ellentétes irányjelentésű raggal alakuló kötött bővítmény vesznek magukhoz, vö. *valaki ad valakinek* valamit, *valaki vesz valakitől* valamit.

SZAKIRODALOM

Ágel, Vilmos 2000. *Valenztheorie*. Gunter Narr Verlag, Tübingen.

Albertné Balázs Julianna 2002. *Funkcióigés szerkezetek kontrasztív vizsgálata a magyar és a holland/flamand nyelvben*. Doktori Disszertáció, kézirat.

Benczes Réka 2019. *Rhyme over Reason. Phonological Motivation in English*. Cambridge University Press, Cambridge.

Berko, Jean – Brown, Roger 1960. Word Association and the Acquisition of Grammar. *Child Development*. Vol. 31, No. 1, 1–14.

Berko, Jean 1958. The Child's Learning of English Morphology. *Word* 14, 150–177.

Budai László 1996–1997. A valenciafogalom kialakulása, bővülése és a valenciakutatások problematikája. In: H. Varga Gyula (szerk.) *Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Tanulmányok a magyar nyelvről XXIII*. Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, Eger. 5–44.

Büky László 2007–2008. Veszendő vonzatok. *Nyelvtudomány* III–IV: 15–25.

Gaál Zsuzsanna 2006. Vonzatok vonzásában, avagy a magyar valenciaelmélet továbbélése a magyar grammatiká(k)ban. *Nyelvtudomány* II: 67–77.

Haader Lea 2003. A középmagyar kor. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *A magyar nyelv kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 99–100.

Hadrovics László 1969. *A funkcionális magyar mondatan alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Hegedűs Rita 2005. *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 29. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Hegedűs Rita 2018. Vonzatok és választások (Adalékok a magyar vonzatok funkcionális vizsgálatához). *Hungarológiai Évkönyv* 19 (1): 55–73.

Hrenek Éva 2016. A jelentésintegráció és a vonzatszerkezet változása közötti összefüggések a pregnáns jelentésű igei szerkezetek körében. In: Ladányi Mária – Hrenek Éva (szerk.): *A szerves-dialektikus nyelvelmélet és hatásai. Tanulmánykötet Zsilka János professzor (1930–1999) tiszteletére*. ELTE BTK Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Budapest. 109–134.

Imrényi András 2011. *A magyar mondat viszonyhálózati modellje*. Doktori Disszertáció. ELTE.

Imrényi András 2020. *Tanító metaforák a mondattan oktatásában*, <https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=866> (letöltés ideje: 2022. 12. 29.)

Kahane, Sylvain – Osborne, Timothy 2015. Translators' introduction: xxix–lxxiii. In: Lucien Tesnière 2015. *Elements of Structural Syntax*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.

Kálmán László – Trón Viktor 2005. *Bevezetés a nyelvtudományba*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 48. Tinta Kiadó, Budapest.

Károly Sándor 1963. Tesnière szintaxisa és a szintaxis néhány kérdése. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* I: 161–186.

Katona Edit 2010. *Nyelvről nyelvre. Összevető nyelvészeti tanulmányok és oldalhajtások*. Filozofski fakultet, Novi Sad.

Kiefer Ferenc – Ladányi Mária 2000. Morfoszintaktikailag semleges képzések. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan III: Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 165–214.

Kiefer Ferenc (főszerk.) 2006. *Magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kiss Gábor – Kiss Márton 2013. *Magyar igei vonzatszótár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Komlósi Boglárka 2014. *Az ironikus hozzáállás: A verbális irónia szociokognitív modellje pragmatikai perspektívából*. Doktori Disszertáció. SZTE.

Komlósy András 1992. Régensek és vonzatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan I: Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 299–529.

Kugler Nóra – Tolcsvai Nagy Gábor 2000. *Nyelvi fogalmak kisszótára*. Korona, Budapest.

Laczkó Krisztina 2001. Az alany és az állítmány viszonya: hozzárendelés vagy alárendelés? *Magyar Nyelvőr* 125: 407–418.

Lanstyák István 2020. A funkcióigés szerkezetek megítélése a nyelvhelyesség és a nyelvi helyénvalóság szempontjából. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* XXII. évf. 2020/1. 53–78.

H. Molnár Ilona 1969. Az igei csoport különös tekintettel a vonzatokra. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* VI: 231–272.

H. Molnár Ilona 1973. A vonzat problémái és a nyelv közlési funkciója. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* IX: 123–146.

- Nádasdy Ádám 1999. Az ellentét három fajtája a nyelvben. In: Kálmán László – Nádasdy Ádám (1999) *Hárompercesek a nyelvről*. Osiris Kiadó, Budapest 70–71.
- Nádasdy Ádám 2020. *Kalauz a nyelvészeti gondolkodáshoz*. Akadémia Kiadó, Budapest 10.1556/9789634545798 <https://mersz.hu/nadasdy-kalauz-a-nyelviszeti-gondolkodashoz/> (letöltés ideje: 2023.01.02.)
- Palágyi László 2022. *Morfológia az egésztől a részekig. A magyar főnév esete*. Gondolat-Jel 5. Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, Budapest.
- Pankovics Gergő 2020. *Az ige vonzatainak kölcsönös meghatározottsága a nyelvhasználatban*, <https://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=865> (letöltés ideje: 2022. 08. 16.)
- Pankovics Gergő 2021. Az ige jelentésének összefüggése az igei vonzatstruktúrával. *Magyar Nyelvőr* 145: 211–246.
- Paolucci, Claudio 2008. From Logic of Relatives to Cognitive Semiotics: On some unsuspected correspondences between Peirce and Structuralism. *Cognitive Semiotics* 3 (1): 91–113.
- Paradis, Carita 2005. Ontologies and construals in lexical semantics. *Axiomathes* 15: 541–573.
- Peirce, Charles S. 1897. The Logic of Relatives. *The Monist* VII (2), 161–217.
- Przepiórkowski, Adam 2018. The origin of the valency metaphor in linguistics. *Linguisticæ Investigationes* 41(1): 152–159.
- Sass Bálint – Váradi Tamás – Pajzs Júlia – Kiss Margit 2011. *Magyar igei szerkezetek. A leggyakoribb vonzatok és szókapcsolatok szótára*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Schirm Anita 2019. Pleonazmus és tautológia. A fölöslegesnek tűnő szerkezetek tanításáról. *Jelentés és Nyelvhasználat* 6/2: 145–163.
- Schnell Zsuzsanna 2016. *Az elme nyelve*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Schubert, Klaus 1987. *Metataxis. Contrastive Dependency Syntax for Machine Translation*. Dordrecht, Holland; Providence R.I., U.S.A.: Foris.
- J. Soltész Katalin 1959. *Az ősi magyar igekötők (meg, el, ki, be, fel, le)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Swiggers, Pierre 1994. Aux Débuts de la syntaxe structurale: Tesnière et la construction d’une syntaxe. *Linguistica* 34 (1), 209–219.

Szili Katalin 2006. *Vezérkönyv a magyar grammatika tanításához* (A magyart idegen nyelvként oktató tanároknak). Enciklopédia Kiadó, Budapest.

Tesnière, Lucien 1959. *Éléments de syntaxe structurale*. Klincksieck, Paris.

Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2017. *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest.

Trón Viktor 2001. *Fejközpontú frázisstruktúra-nyelvtan*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 9. Nem transzformációs nyelvtanok 2. Tinta Kiadó, Budapest.

H. Varga Márta 2019a. *A magyar fosztó- és tagadóképző*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 51. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

H. Varga Márta (szerk.) 2019b. *Magyar grammatika funkcionális megközelítésben. Elmélet és gyakorlat*. L'Harmattan Kiadó (KRE), Budapest.

Zimányi Árpád 2009. A vonzatváltás jelenségéről. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* IV. évf. 1. szám, 65–71.

Zimányi Árpád 2010. Nyelvtani változások a mai magyar nyelvben. In: Balázs Géza (szerk.) *Jelentés a magyar nyelvről 2006–2010*. Inter – Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest. 37–56.

KORPUSZALAPÚ ADATBÁZISOK

Mazsola = Sass Bálint: "Mazsola" - eszköz a magyar igék bővítményszerkezetének vizsgálatára. In: Váradi Tamás (szerk.): *Válogatás az I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia előadásaiból*, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 2009, 117-129, <http://corpus.nytud.hu/mazsola>

MNSZ2 = Oravecz Csaba, Váradi Tamás, Sass Bálint: The Hungarian Gigaword Corpus. In: *Proceedings of LREC 2014*, 2014.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

Bakos 2006 = Bakos Ferenc (szerk.) *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

ÉKsz.² 2006 = Csábi Szilvia – Pusztai Ferenc (szerk.) *Magyar értelmező kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

ÉrtSz. 1959–1962 = Bárczi Géza – Országh László (szerk.) *A magyar nyelv értelmező szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

internet 1 = <https://4dember.wordpress.com/2012/07/23/aki-ilyen-eros-az-mitol-olyan-gyenge/>

internet 2 = <https://e-nyelv.hu/2017-11-13/csula-jelentese/>

MGr. 2000 = Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

MMNyR. II. 1970 = Tompa József (szerk.) 1970. *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan*. II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest.